

**PLEMIČKA HEGEMONIA:
POLITIČKI OKVIR DEMOSTENOVOG GOVORA PROTIV
LEPTINA**

Profesoru F. Barišiću

Iako znamo više o Atini četvrtog stoleća nego o ijednom grčkom polisu tog ili drugog vremena, njen politički život nije dovoljno jasan današnjem istoričaru. Pojmovi političke struje, da se ne rekne partije, i političkog programa — oba stoje u neposrednoj vezi s predmetom ovog članka —, zadaju naročite teškoće pri ispitivanju unutrašnjih funkcija Atine u veku Platona i Demostena. Da li se tu uopšte sme računati s delovanjem organizama analognih političkim strankama novijeg doba, koji kontinuirano zastupaju potrebe i volju jednog društvenog sloja, upravljajući prema njima smer svoje unutrašnje i spoljašnje politike¹? Krajnja alternativa potvrdnom odgovoru na ovo pitanje danas ima mnogo pristalica². Po njima, ne samo da u Atini četvrtog

¹ Takvo gledište je najčešće zastupljeno u sovjetskoj istoriografiji (pored brojnih priručnika up. npr. I. Pozdeeva, *VDI* 1959, 1, 108sq.; G. T. Zalyubovina, *ib.* 1975, 2, 100—116; E. Frolov, *Hellenische Poleis* [hrsgb. E. Ch. Welskopf], I, Berlin 1974, 401 sqq.) ali ga ima i drugde, i u drugim vremenima. Dva reprezentativna primera su *Die attische Politik seit Perikles* (Leipzig 1884) K. J. Beloch-a (kod koga se ono kristalisalo uglavnom zbog otpora prema filološkom metodu rada na antičkoj istoriji, otpora čiji je intenzitet, shvatljivo, vrlo veliki u nascentnoj fazi moderne nauke o toj materiji) i *La fin de la démocratie athénienne* (Paris 1962) Cl. Mossé (kod koje ono stoji u vezi sa opštim sociološkim pristupom, modifikovanim u njenim docnijim studijama, problemu krize atinske demokratije), vrlo dobre knjige čija metodska jednostranost ne ide predaleko. Polazne točke ovih autora za istraživanje atinskog javnog života u četvrtom veku razlikuju se od moje uglavnom po tome što pridaju manju važnost dihotomiji pomorska/agrarna Atina (osobito Beloch) i ulozu koju su imale u definisanju opšte politike aristokratske kuće, međusobno povezane, opredeljene staleškim duhom i porodičnim tradicijama, i bliske teoretičarima države Platonu i Isokratu (osobito Mossé).

² R. Sealey, *JHS* 75 (1955) 74 sqq. i *Historia* 5(1956) 197 sqq.; F. Sartori, *Le eterie nella vita politica ateniese del VI e V secolo a. C.*, Roma 1957, 150 sqq., 154 sq.; S. Perlman, *Athenaem* 41 (1963) 327 sqq.; Ch. Pecorella Lungo, *Eterie e gruppi politici nell' Atene del IV sec. a. C.*, Firenze 1971; A. H. M. Jones, *Athenian Democracy*, Oxford 1975, 130 sq., i drugi. Reč je o naučnicima koji se ponekad inspirišu prosopografskim metodom kakav se primenjuje na istraživanje ranije rimske istorije, uprkos razlikama između društvenih prilika klasične Atine i republikanskog Rima (up. J. K. Davies, *Riv. stor. Ital.* 80, 1968, 209 sqq.).

veka takvi organizmi nisu postojali već grupe državnika i demagoga koje vode njenu skupštinu nisu spajali nikakvi zajednički, trajni pogledi na realnosti političkih promena: reč je o grupama koje sjedinjuju lični obziri i porodične veze a ne pripadnost društvenom sloju i politički program.

Nekoliko razloga nam onemogućuju da prihvatimo jednu od dveju naznačenih mogućnosti — nazovimo ih, kratkoće radi, sociološkom i prosopografskom — u njenom čistom obliku. Čak i pojednostavljen sociološki pogled na ova pitanja ne pretpostavlja, shvatljivo, da se radilo o političkim strankama s utvrđenim članstvom, izgrađenim mehanizmom organizacije i čvrsto formulisanim principima rada. U uslovima antičke demokratije kakva je bila atinska u predheronejskoj eposi, politička struja nije mogla imati svoj aparat niti polje javnog delovanja van skupštine, saveta, suda; nju bi, u najboljem slučaju, činio spoj jednog dela stalnih glasača u eklesiji sa jednim brojem državnika, spoj čiju bi kičmu predstavljali zajednički interesi i zajednička shvatanja. Ipak, bez obzira na ovakav *distinguo* istorijskog karaktera, teško je dovesti u sklad sociološku hipotezu s činjenicama da su svi vodeći ljudi u javnom životu Atine četvrtog veka, uprkos razlikama u političkoj orijentaciji, bili bogati³; da potrebiti Atinjani još nisu imali svest o svojoj socijalnoj pripadnosti dovoljno izgrađenu da bi dosledno njoj uvek reagovali u skupštini⁴; da su se oni, kao i njihovi imućni zemljaci, polarizovali prema zanimanju odnosno izvoru izdržavanja (sitni seljaci spram sirotinje koja je živela od najamništva politici i moreplovstvu, polarizacija paralelna polarizaciji između zemljišne i novčane plutokratije⁵); da su materijalni interesi, u mentalitetu čoveka polisne demokratije, često važili manje od nematerijalnih⁶. Tim činjenicama stoje uz bok okolnosti očevidnije ali užeg značaja — promenljivost stavova, posebno spoljnopolitičkih, koje zastupaju atinski državnici zrelog četvrtog veka; zavisnost njihove orijentacije od porekla i sociološki atipičnog obrazovanja — kao i neizvesnost u kojoj se nalazimo u pogledu dvaju ključnih problema društvene istorije Atike, u razmaku od kraja Peloponeskog rata do Filipa Makedonskog, i inače: udela robovskog rada u proizvodnji i snage tzv. srednjeg sloja slobodnog stanovništva⁷. Na drugoj strani, prosopografsko gledište ne pridaje dovoljnu pažnju direktnim tvrdnjama starih pisaca o staleškoj solidarnosti imućnih Atinjana četvrtog stoleća u stvarima spoljne politike — bili su načelno protiv rata jer

³ J. K. Davies, *Athenian Propertied Families*, Oxford 1971, XVII sqq.; up. Perlman, *loc. cit.*

⁴ Otud je npr. Demosten mogao ismevati pred eklesijastima — koji su većinom bili siromašniji svet — svog protivnika Eshina zbog neimalaštva i niskog porekla (XVIII 261, XIX 70. 200. 237. 249, itd.).

⁵ Mossé, *op. cit.*, 287 sqq. i passim.

⁶ Okolnost kojom se objašnjava npr. sklonost atinskih hoplita i teta da glasaju za rat, koji je jako pogoršavao njihovo materijalno stanje (up. Jones, *op. cit.*, 35).

⁷ Mossé. *op. cit.*, 135 sqq. 179 sqq.; Jones, *op. cit.*, 10 sqq. 76 sqq. 161 sqq.

su ratni troškovi padali većinom na njihov teret⁸ — i sposobnosti da se politički organizuju⁹, niti uloži koju imovinske razlike igraju u teoretskim analizama, posebno Aristotelovoj¹⁰, polisnog fenomena u krizi otpočeloj s velikim sukobom 431—404. g. Da se i ne pominju opštiji principi istorijskog zaključivanja, dovoljno je reći da svaki istraživač koji podigne pogled od detalja zapletenih događaja četvrtog veka ka celoj evolutivnoj liniji atinske istorije od Temistokla do Demetrija Falerenskog, mora uvideti osnovnu slabost skepse isključivog prosopografskog pristupa. Između ekstrema o kojim je reč, plodonosan put rekonstrukcije vodi znatno bliže sociološkom nego drugom, iako se mora priznati da je veza između društvenih konstanti i njihovog izražaja u politici Atine manje primetna u četvrtom nego u petom veku, i da u stvari nije dovoljno ispitana.

Bitni razlog za tananost ove veze leži, po našem mišljenju, u privrednoj, društvenoj i ideološkoj nejedinstvenosti Atine četvrtog veka. Pomorski savez osnovan 478. g. doneo je Atini krupne strukturalne promene: jačanje flote, zanatstva i prekomorske trgovine; priliv novca koji je omogućio da se deo siromašnog seljaštva odrekne rada na zemlji u korist života u gradu, od učešća u građevinskim radovima, vojnim pothvatima i javnoj delatnosti; afirmaciju aktivne, postepeno i opresivne spoljne politike. Novo stanje države, čija je prednost nad stanjem Miltijadove generacije bila očevidna ne samo u materijalnom nego — za većinu Atinjana, s jednostavnim shvatanjem patriotizma — i u moralnom pogledu, snažno je podstaklo transformaciju Atine od agrarnog i aristokratskog u pomorski i demokratski polis. Transformacija je tekla tako da su dve njene komponente naše izraza i u svetu politike, s konzervativnom i radikalnom strujom koje vode, jedan za drugim, Aristid i Temistokle, Kimon i Efijalt, Tukidid (Melesijin sin) i Perikle. Okolnost da su Perikle i njegovi istomišljenici ostali oko 442. g. pre n.e. bez organizovane opozicije na konzervativnoj strani, nije samo posledica Periklove opšte popularnosti — kojoj je znatno doprinosilo njegovo plemićko poreklo — već, važnije, i sužavanja osnovice uticaja konzervativnih posle znatnih uspeha *arche* tokom četrdesetih godina. Proces ujedinjavanja Atine oko radikalne linije bio je, međutim, nedovoljno dug da bi odoleo iskušenju Peloponeskog rata, koji je hegemonu otkrio naličje njegovog Saveza, previše centralizovanog i poreski opterećenog. U krizi borbi, promašaja i teških gubitaka posle 431, raspala se relativna kohezija Periklovih Atinjana. Unutrašnjepolitička scena nakon Periklove smrti ilustruje dosta verno regresiju atinskih prilika i olakšava nam da razumemo složenosti

⁸ Aristoph. *Ecl.* 197 sq.; *Hell. Ox.* I 2 sq.; Diod. XVIII 10.

⁹ Dem. II 29 i XIII 20. Up. Aesch. III 7.

¹⁰ U *Politici* i *Atinskom Ustavu* (28). Navod o tročlanoj stranačkoj podeli (konzervativni, srednji, radikalni), kojom se u *Atinskom Ustavu* (13) objašnjavaju unutrašnji sukobi prve polovine šestog veka, danas se obično smatra anahronizmom i refleksom Aristotelovog vremena; ako je takvo gledište tačno, on svedoči da je trihotomna stranačka konstelacija na socijalnoj osnovi zaista postojala u Atini četvrtog veka.

četvrtog veka. Zavisno od opredeljenja pojedinih porodica tokom pentekontaetije i drugih imaterijalnih činilaca, aristokratija se podelila između pristalica Periklovog pravca (Hipokrat iz Holarga), revizije Periklove spoljne ali ne i unutrašnje politike (miroljubivi Nikija), i aktivnog oligarhizma (Teramen). „Novi bogataši“, čiji je interes bio vezan za more i imperiju, zastupali su agresivnu demokratiju, sasvim različitu od Periklove po surovosti prema saveznicima i stranačkoj isključivosti (Kleon, Hiperbol); u tome su imali prirodnu podršku onih siromašnih Atinjana koji nisu živeli od zemlje. Gradjani hoplitskog reda i seljaštvo tražili su kraj neprijateljstava protiv Sparte, ispoljavajući u raznim stepenima intenziteta neslaganje s radikalnim politizovanjem eklesije. Sicilska katastrofa je dala podstrek ovoj tendenciji ali prevrat od 411, pod vođstvom umerenih i neumerenih oligarha, nije mogao uspeti u polisu koji je već čitavo stoleće usavršavao demokratske ustanove. Zaoštrenje rata u njegovoj dekelijskoj i jonskoj fazi pojačalo je unutrašnje konflikte i smanjilo izgleda za stvarni povratak stabilnosti jednostranačkog ili dvostranačkog sistema. Razbijeni između tri spoljnopolitička (mir; rat; totalni rat) i tri unutrašnjepolitička (demokratija; hoplitska oligarhija; potpuna oligarhija) programa, koji su se preplitali i izražavali u različitim spojevima zavisnim od toka događaja, društvenih konstanti u bazi (siromašni — bogati; zemljoradnja — manufaktura, trgovina, pomorstvo) i ličnosti svojih glavnih tumača (konzervativno plemstvo; pristalice Periklovog kompromisa između aristokratije i demokratskog režima; bogati skorojevići), Atinjani su 411—404/3. oscilirali između ekstrema oličenih u Kleofontu, Alkibijadu i Kritiji.

Poraz na završetku Peloponeskog rata, gubitak *arche* i prava na samostalnu spoljnu politiku otreznili su Atinjane i smanjili broj tačaka u kojim su se razilazili interesi i težnje pojedinih slojeva atičkog stanovništva. Obnovljena demokratija je uzela srednji pravac, jedini moguć, sve do trenutka kad su je sticaj međunarodnih činilaca i porast nacionalne svesti u samoj zemlji gurnuli u Korintski rat protiv Lakademonjana (395) i potom u napore oko restauracije Pomorskog saveza (početkom osamdesetih godina). Duh jedinstva, međutim, delovao je još neko vreme. Tokom decenije koja je prethodila formiranju Drugog pomorskog saveza (378) i u prvim godinama njegovog postojanja, nema znakova važnije političke podeljenosti u Atini niti načelnih neslaganja među njenim državicima. Više je razloga za to. Element koji se socijalno i ideološki najpre mogao odupreti novoj pojavi ekspanzije — aristokrati prebegli 403. u Eleusinu, naslednici Aristidove i Kritijine linije — bio je brojno, ekonomski i moralno vrlo oslabljen nakon svih nedaća 411—403. Novi pomorski savez, zamišljen pravednije nego prethodni, nije imao da služi ekonomskim interesima Atine — tačnije, njene industrije, trgovine i njenih siromašnih građana — već borbi za slobodu Helena od spartanske (i, možda, u budućnosti, persijske) dominacije. Ne potpomažući prilivom novca reafirmaciju radikalne komponente, ova organizacija se u početku morala oslanjati na sredstva i rodoljublje svih Atinjana, osobito srednjih, kao nosilaca

režima u prvoj četvrtini veka. Ali, brz napredak Lige je ugrozio takvu nesigurnu ravnotežu. Operacije savezničke flote su padale na atinski trošak, i osiromašila Atina nije imala sredstava da ih plaća. Došlo se oko 373. na raskršnicu sličnu raskršnici iz sedamdesetih godina petog stoleća: raspustiti odnosno inaktivirati Ligu, ili je pretvoriti u imperiju. Za drugu alternativu je bilo još rano, jedva pet godina nakon objavljivanja osnivačke povelje Saveza, u kojoj se učesnicima svečano garantovala ravnopravnost, nepovredivost teritorija i fiskalna sloboda. Ta mogućnost će se ipak nametnuti kasnije, naročito posle 362; njeni pobornici su ne samo politički već i socijalno i psihološki Kleonovi sledbenici. Prva alternativa se nije dala potpuno sprovesti, pošto je Savez bio isuviše ukorenjen u atinsku patriotsku svest i pošto je odgovarao izvesnim objektivnim potrebama vremena za prevazilaženjem polisne izolovanosti. Ona je bila mogućna u razblaženom vidu. Politika smanjenja atinskog angažovanja — time i izdataka — u službi Saveza, neuvećavanja broja država-članica i izbegavanja sukoba sa silama kakve su Persija, Sparta i (načelno) Teba produžila je, posle intervala rodoljubive zanesenosti 395—373, umerenost demokratije obnovljene 404/3. Oslonjena na srednji sloj i umešno finansijsko poslovanje, ona vlada Atinom 373—366, kao i u docnijim razmacima Ebulovog i Eshinovog uticaja. Njena glavna slabost je u sferi nadgradnje: polisna svest — čija je moć u opštehelenskim relacijama bila tolika da je presekla spontanu evoluciju od grada-države u teritorijalnu državu — nije dozvoljavala Atinjanima da se odreknu voćstva nad Greima. Snaga grada i međunarodne prilike su omogućile Atinjanima da imaju oboje — slavu i sredstva — u petom veku; u četvrtom, to više nije bio slučaj. Ova suštinska antinomija između atinskog siromaštva i atinskih ambicija 378—338. stoji u osnovi njihovog unutrašnjeg nejedinstva i prividnog diskontinuiteta političkog grupisanja u tome periodu.

Prirodno, mogao se tražiti i srednji put između autarkije i imperije. Takav put su vodeći ljudi Atine i sledili do 373 — uostalom, na toj koncepciji Savez je obnovljen 378 — i u kraćim razmacima u drugoj četvrtini veka, tokom kojih su državnici umerene orijentacije padali u nemilost. Kritične godine posle 362, kad je opstanak Pomorske lige bio toliko ugrožen da je iziskivao najenergičnije mere odbrane, pobornici trećeg pravca su se približili ekstremnoj struji ali se nikad nisu izjednačili s njome. Njihov pravac, koji se može nazvati panatinskim, zastupao je program širenja Lige s osloncem na kulturnom i istorijskom autoritetu Atine, bez nasilja i ekonomskog iscrpljivanja saveznika. Pretežno imućni i aristokratskog porekla, oni su slabije osećali materijalne potrebe demosa i, nasuprot, bili osetljiviji prema čuvanju velikih tradicija Atine petog stoleća i spremniji za nesebični panhelenizam. U tome su se dobro razumevali s plemićima iz savezničkih polisa: sloga i usklađenost akcije jednih i drugih podseća na aristokratsku saradnju u opštehelenskim razmerama iz ranijih epoha, naročito epohe tiranide. Ako je na spoljnom planu njihova politika bila razumnija, jer je izazivala manje otpora kod članica Lige, na unutrašnjem

je bila manje realna, jer nije obezbeđivala izvor sredstava za pothvate koji nisu donosili novac. Nedostatak državnih sredstava su bili skloni da nadoknade iz sopstvenih, što nije bilo pravo rešenje budući da njihova privatna imanja — čak da su ih i hteli žrtvovati bez ostatka — nisu dostizala potrebe. Preostajalo je da se neophodni novac traži od ostalih bogatih Atinjana — postupak tipičan za drugu četvrtinu veka — ili, srazmerno, od svih slojeva antičkog stanovništva — postupak tipičan za Demostenovu politiku. Oba su pokazala krupne nedostatke a ipak nisu obezbedila materijalnu osnovu panatinskom smeru. Prvi postupak je učinio da atinska plutokratija pridje umerenim, i slabio je koheziju staleža, bez koje nema aktivnog učešća u krupnim događajima. Drugi je, zbog opšteg siromaštva i umora Atine, ostao nepopularan te se na njemu nije mogla temeljiti dugoročna spoljna politika.

Tako su se Atina i većina drugih helenskih država četvrtog veka našle u političkoj aporiji koju je usloвила anahroničnost njihovog organizacionog oblika i njihove kolektivne svesti oblikovane u uskim okvirima grada. Izlazak iz aporije zahtevao je depolitizovanje građana, formiranje nadpolisnih sistema i promene u tehnologiji odnosno načinu korišćenja radne snage. Taj proces je morao biti dugotrajan: kako se obično događalo u ranijim periodima istorije, ubrzala ga je intervencija jednog spoljnog činioca. Evolucija Atine posle 338. g. je zaista pojednostavila njenu situaciju još jednom — analogna ali ne identična prekretnica je pala 404 — i to ovaj put definitivno, kad je reč o antičkoj Atini. Izgubljen je Savez, onemogućena pomorska i druga ekspanzija, redukovana trgovina, političke ambicije silom upućene da se transformišu u kulturne. U socijalnom pogledu, odbijanje Atine od mora razrešilo je složenost proisteklu iz ranije podele slobodnog stanovništva u agrarnu i pomorsku komponentu, i zamenilo je prostom podelom na bogate i siromašne, koja je odredila karakter Antipatrovoj timokratskoj reformi 322. Sve to postepeno odricanje, voljno i nevoljno, od postignuća Temistoklovog i Periklovog doba ipak nije prošlo bez borbe. Kako dobro znamo, nosilac otpora preobraženju Atine od velike sile u drugostepenog saveznika Makedonije bio je Demosten i njegova stranka. Moderni naučnici se jako kolebaju oko ocene Demostenove politike, ne samo u njenoj suštini — vrednosti Demostenovog gesla sloboda ili propast¹¹ — već i u pogledu njenog ishodišta u atinskoj stranačkoj konstelaciji sredine četvrtog veka. Kolebanje u drugoj tački delom zavisi od metodskih razmimoilaženja — otud je bio nužan dugi uvod prethodnog izlaganja — delom od neistraženosti Demostenovih političkih početaka.

¹¹ Up. besedu *O vencu*, 205. Oscilacije modernog suda o Demostenu većinom zavise od političkih prilika u kojim je sud izrican; neke od najvažnijih primera te zavisnosti objašnjava W. Jaeger, *Paideia*, III, Oxford 1944, 263 sqq.

*

Demostenov prvi politički govor u najneposrednijem značenju atributa, držan pred narodnom skupštinom povodom jednog pitanja atinsko-persijskih odnosa (XIV: *O simorijama*), pada u jesen 354¹². Tridesetogodišnji besednik¹³ već se bio pripremio da svoju karijeru advokata zameni karijerom državnika. O tome svedoče dva sudska govora koja su nešto ranija od onog posvećenog problemu simorija, oba iz leta-jeseni 355 (XX: *Protiv Leptina*, XXII: *Protiv Androtiona*)¹⁴; ne samo da je u njima Demosten pokazao retku obaveštenost o atinskoj unutrašnjoj i spoljnoj politici, nego je — direktnim ili indirektnim napadom na neke vodeće ljude Atine — javno opredelio svoj stav. Tadašnji atinski sudovi su zbog veličine i načina biranja smatrani produžetkom skupštine a procesi pred njima, ukoliko se radilo o poznatim ličnostima i stvarima opšte važnosti, uvek su imali političke posledice; u slučaju beseda XX i XXII, iako ih je Demosten napisao kao logograf — ne kao učesnik spora, — ličnu borbu Demostenovog angažovanja otkriva i okolnost što je drugom zastupao čoveka sasvim nepoznatog u javnosti, a prvom maloletno lice. Bitan elemenat za ocenu karaktera Demostenovog napada na Leptina i Androtiona jeste njegov kontekst: završetak Savezničkog rata.

Prirodni proces centralizovanja Drugog pomorskog saveza, ubrzan atinskim ekonomskim teškoćama, izazvao je 357. ustanak među krupnim članicama Lige na Sporadima i Bosforu. Uz pomoć Persije i Filipa II, ustanak je uspeo. S proleća 355. sklopjen je mir kojim je Atina priznala samostalnost pobunjenicima i time se lišila verovatno najvažnijeg izvora svoje vojne moći, neprekidno u rastu od 378. Tok ratnih događaja pratile su dramatične promene u unutrašnjem životu samog grada¹⁵: one osvetljavaju pravilnosti kojima su — prema sumarnoj analizi u prethodnom poglavlju — određeni međusobni odnosi atinskih političkih struja, i pomažu nam da razumemo ranu Demostenovu orijentaciju.

Kriza Saveza izražena ratom 357—355. stoji u jasnoj vezi s afirmacijom radikalne stranke nakon 362. g. Pored objektivnih razloga za evoluciju Saveza prema novoj *arhe* u godinama koje su usledile posle velikih sukoba s Epaminondom na moru (364) i suvu (362), nju je potpomogao i jedan činilac drugostepene važnosti, opadanje popularnosti umerenih i odlazak u izgnanstvo njihovog vodje Kalistrata (361). Sjajan govornik i vešt u novčanim stvarima, Kalistrat je s prekidima (371, 366) vladao Atinom nekih jedanaest godina, počev od 373, kad je njegovu dominaciju inaugurisao uspešan sudski napad na Timoteja, glavnog predstavnika panatinske struje.

¹² Dionys. Hal. *Ad Annm.* I 4, up. R. Sealey, *REG* 68 (1955) 117.

¹³ Godina Demostenovog rođenja je kontroverzna: verovatno 384 (Davies, *op. cit.*, 125 sq.).

¹⁴ Za hronološki problem v. Dionisijevo pismo i Silijev članak citirane gore, nap. 12.

¹⁵ Reflektovane i u političkoj publicistici (Isokrat, Platon, Ksenofont).

Nećak najistaknutijeg stručnjaka za finansije umerene demokratije s početka veka, i sam spretan taktičar zainteresovan prvenstveno za umnožavanje državnih prihoda, Kalistrat je bio predodređen da zastupa program suženja atinskih spoljnopolitičkih ambicija¹⁶. Timotej je oličavao sasvim drugačijeg Atinjanina. Plemić stare loze¹⁷, blizak Platonu i učenik Isokratov, sin onog Konona koji je omogućio atinski preporod devedesetih godina četvrtog stoleća, ponosan, vrlo bogat i nesebičan, prijatelj mnogih uglednih Helena van rodnog polisa, on se uspešno i dosledno borio — autoritetom Atine i ličnim vezama više no oružjem — za uključjenje sve novih država u članstvo Saveza¹⁸. Zbog atinske relativne oskudice i njegove nesklonosti da do sredstava dolazi pritiskom na saveznike, Timotejev program nije bio uvek omiljen u Atini niti lako sprovodiv. Više puta ga je nedostatak novca neophodnog za plovību flote prinudio na neaktivnost; usled takvog jednog slučaja morao je izaći pred sud 373. Proces je stvarno izgubio — što ga je odvojilo za nekoliko godina od javnih poslova, — ne samo zbog obzirnosti svoje spoljne politike već i zbog izvesne aristokratske krutosti svog ponašanja; kako mu je zamerao i njegov prisni prijatelj Isokrat, Timotej nije umeo da govori s narodom¹⁹.

U sporu iz 373. odslikava se atinska unutrašnjepolitička scena. Pored Kalistrata, optužbu je zastupao Ifikrat, vojskovođa od talenta koji nije zaostajao za Timotejevima²⁰. Nešto stariji nego Kalistrat, Habrija i Timotej — trojka koja stupa u vrh atinske politike oko 378. da bi njome dominirala sve do 362/1 (Kalistrat) odnosno Savezničkog rata (Habrija i Timotej), — Ifikrat je postizao značajne pobede na vojnom polju već oko 390. Ipak nije, ni u jednom trenutku, imao odlučujućeg uticaja na vođenje državom. Čini se da razlog tome treba tražiti u Ifikratovom niskom poreklu. Kao sin obučara morao se stalno braniti od podsmeha; njegovu socijalnu osetljivost podvlače izvori²¹ i odražavaju činjenice da se oženio jednom tračkom princezom (*Nep. XI 3, 4*) i, docnije, uzeo za snahu Timotejevu kćer (*Ps. Dem. XLIX 66*). U raskoraku između svog porekla i svojih društvenih aspiracija, Ifikrat se nije mogao lako opredeliti u stranačkim previranjima; Kalistrat mu je bio blizak već i po tome što ni on nije spadao među atinsko plemstvo²². Odnos prema Timoteju i procesu iz 373. manje je jasan

¹⁶ O njemu uopšte, H. Swoboda, *RE X* (1971) 1730 sq.; P. Cloché *REA* 25 (1923) 5—32; Sealey, *Historia* 5, 178—203; S. Dušanić, *Arkadski Savez IV veka*, Beograd 1970, 46. 186 nap. 111. 187 nap. 119; Davies, *op. cit.*, 277 sq.

¹⁷ Up. Plut. *Sol.* 15, 7, i sažetu diskusiju Dejvisa, *op. cit.*, 506 sq. Protiv Dejvisove skepse treba reći da indicije o Timotejevom poreklu iz stare aristokratije podržava i nezapažen podatak o srodstvu s Platonom (*Arist. vita Marc.* 12), izvedenom verovatno preko Solona i hreokopide Konona.

¹⁸ O Timoteju, K. Klee, *RE VI A* (1937) 1324 sqq.; Dušanić, *op. cit.*, 45 sq. 186 sqq. nap. 108, 111, 120 sa lit.; Davies, *op. cit.*, 506 sqq. Nešto ulepšano ali u suštini tačno, njegov politički program slika Isokrat, *XV 101* sqq.

¹⁹ *XV 131* sqq. (povodom jedne docnije prilike).

²⁰ U .Kahrstedt, *RE IX* (1916) 2019 sq.; Davies, *op. cit.*, 248 sqq.

²¹ *Arist. Rhet.* 1327 b 18; Plut. *Mor.* 187 b.

²² Davies, *op. cit.*, 277 sq. Inače, Ifikrat i Kalistrat oko 373. još nisu bili u naročito bliskim odnosima (*Xen. Hell.* VI 2,39).

kod poslednjeg iz grupe vodećih ljudi Atine u eposi Drugog saveza. Habrija, takođe kolenović, rođak Platonov — povremeno, možda, i slušalac Akademije, — aristokratskih manira, lepih sposobnosti kao general, pripadao bi po svemu Timotejevom krugu²³. Nije isključeno da je stajao i u nekom srodstvu s Kononovim sinom²⁴. Ipak, ne samo da je politički preživeo Timotejev pad 373. već je i saradivao s Kalistratom; 366/5. g. čak su obojica odgovarala u oropskom procesu. Da li je, zbog oficirske surevnjivosti, bio lično netrpeljiv prema Timoteju²⁵ ili je njegova veza s Kalistratom formirana nezavisno od Timotejevog slučaja²⁶? Druga mogućnost izgleda verovatnija: za razliku od Kalistrata, koji je bio samo političar, i Timoteja i Ifikrata, koji su bili i vojskovođe i političari — više prvo no drugo, — Habrija je bio samo vojskovođa. Nepopularan u svom rodnom gradu zarad bezbrižnog života, tip gospodskog kondotjera koji je često i dugo odsustvovao, on je teško mogao pratiti meandre atinskih ličnih i stranačkih sukoba.

Umereni pravac, koji je oko Kalistrata okupio pretežan broj „srednjih“ Atinjana, beležio je na spoljnopoličkom planu same neuspehe. Takav bilans je dosta prirodno proistekao iz Kalistratovih principa da Atinu angažuje samo tamo gde je neophodno — na obezbeđenju žitnog puta prema Pontu i na očuvanju jezgra Lige — a da druge podržava ravnotežu sila, uz savezništvo sa Spartom²⁷. Ovaj program je uostalom odgovarao socijalnom sastavu Kalistratovih pristalica, koje su uključivale malo atinskih aristokrata aktivne orijentacije svojstvene svojevremeno Periklovom krugu: po uverenju ovih poslednjih, Atina je morala ratovati i na kopnu, gde se bore pripadnici njihovog reda, hopliti i konjanici, a ne samo na moru, gde se većinom bore teti²⁸. Veliki nedostatak Kalistratove koncepcije defanzive na kopnu ležao je u tome što Sparta nije bila dovoljno jaka da neutrališe Tebu: opredelivši se za savezništvo sa Spartom, Kali-

²³ O Habriji, J. Kirchner, *RE* III (1899) 2017 sq.; Davies, *op. cit.*, 560 sq.

²⁴ Platonovo srodstvo s Timotejem vodilo je, izgleda, preko Solona i, zatim, preko filozofovog čuvenog ujaka Kritije (gore, nap. 17; up *Plat. Tim.* 20 e; *Diog. Laert.* III 1), s Habrijom preko kuće Sokratovog prijatelja Eriksimaha Kidatenjanina (o toj ličnosti, Davies, *op. cit.*, 462 sq). Sudeći po retkosti imena Eriksija, inače svojstvenog ovoj kući (up. *Prosopographia Attica* 5184), Kritijin rođak po majci Eriksija iz Stirije (Davies, *op. cit.*, 328 sq.; radi se o eponimu pseudoplatonovog dijaloa *St.* III 392—406) biće sin neke Eriksimahove sestre (a Kritijine tetke [majčine sestre] ?) udate u demu Stiriju; Eriksimahov unuk pak bio je Habrijin tast (Davies, *op. cit.*, 462). Stoga je Habrijina ženidba (oko 395. g.) iz porodice koja je među svoje zetove brojala i Kritijinog oca, mogla dovesti Habriju u srodstvo ne samo s Platonom već i sa Kononom odnosno Timotejem. Up. niže, nap. 56.

²⁵ Beloch, *op. cit.*, 141.

²⁶ Pretpostavka (Sealey, *Historia* 5, 187) da su Kalistrat i Habrija u političkom savezništvu još od početka sedamdesetih godina nema nikakve podloge. Anegdota o Ifikratovom i Habrijinom držanju pred oropski proces, koju prenosi Plutarh (*Mor.* 187 d), ne dozvoljava nam da računamo s tešnom saradnjom dvojice stratega oko 366. g.

²⁷ Beloch, *op. cit.*, 145 sqq.

²⁸ Up. *Xen. Hell.* VII 1,12—14.

stratova Atina je pretrpela niz poraza u borbi protiv Beotskog saveza. Pad Oropa 366. prelio je čašu — optužen posle njega da je „izdao“ ovaj gradić Beočanima, Kalistrat je uspeo na sudu da se odbrani zahvaljujući svom retorskom daru ali je izgubio mnogo od uticaja i morao dozvoliti postepenu Timotejevu reafirmaciju. Nije slučajnost da s tom reafirmacijom koincidira početak novog atinskog angažovanja na Peloponezu, u korist lakedemonskih neprijatelja²⁹. Tokom poznih šezdesetih godina, koje su donele žestoko ratovanje na raznim frontovima, protiv Tračana, Tebe i Persijanaca, Kalistrat i umerenost izgledali su sve manje korisni. U prvoj polovini 361, posle jednog atinskog neuspeha u borbi s tiraninom tesalskih Fera, Kalistrat je bio izveden pred helijaste pod optužbom koja je negirala celu njegovu karijeru, „da je rđavo savetovao narod“ (*Hyper.* III 1). Smrtna presuda, čije izvršenje je Kalistrat izbegao za nekoliko godina, označila je i privremenu eklipsu umerenih, sve do 355. godine.

Sastav tužilaca u oropskom procesu³⁰, kao i okolnosti procesa iz 361 (sukob s Ferama je verovatno u suštini nastao zbog odricanja od Timotejeve politike prema ovom gradu i kontinentu uopšte³¹), pokazuju da su plemićki pobornici velike Atine i dalje gajili neprijateljstvo prema Kalistratu³². Ipak, promene nastale u krilu Lige — po stepenu atinske hegemonije sve sličnije imperiji petog veka — i karakteru međunarodnih odnosa — koji posle 362. dobijaju u surovosti — istakle su krajem šezdesetih godina još oštriju opoziciju Kalistratovom programu. Po svemu sudeći, jedan od prvaka radikalne stranke, dobro poznate iz doba Peloponeskog rata i samo povremeno aktivne u prvoj polovini četvrtog stoleća³³, stajao je iza tužbe dignute protiv Kalistrata 361³⁴. Predvodnik te struje bio je stari Aristofont, demagog izrazite vrste i sin radikala Alkibijadovog smera, koji se nije ustezao da se hvali svojom spretnom drskošću u političkoj areni; bilo mu je u dugoj karijeri suđeno 75 puta pod optužbom da je pred skupštinu izašao s protivzakonitim predlogom — stvar koja je povlačila smrtnu kaznu — i svaki put je bio oslobođen (*Aesch.* III 194,

²⁹ Dušanić. *op. cit.*, 73 sqq.; *Athenische Mitteilungen* 94 (1979) 127 sq.

³⁰ Filostrat Kolonjanin (Davies, *op. cit.*, 551 sqq.: iz porodice Lisijinih prijatelja, s velikim posedom u Mesogeji) i Leodamant Aharnjanin (radikal o kome v. niže): Dem XXI 64; Arist. *Rhet.* 1364 a 19.

³¹ Up. Sealey, *Historia* 5, 201 sq., za vezu između Kalistratovog pada i neposredno ranijeg suđenja, po Aristofontovoj tužbi, Kalistratovom saradniku Leostenu zbog poraza u bitki protiv Tesalaca. Timotejevo prijateljstvo s vladarskim domom u Ferama (Jason) predstavljalo je opštepoznatu stvar u Atini (Nep. XIII 4, 2; Ps. Dem. XLIX 22). — Splet problema koje postavljaju politički procesi 362—360. Cl. Mossé preterano pojednostavljuje svodeći ih na sukob filotebanaca sa filolankoncima (*Hellenische Poleis*, I, 176 sq.).

³² Karakteristično je da se u jednoj psefizmi iz 361, donetoj na predlog Perijandra iz Holarga, ujaka Habrijine žene i pripadnika ugledne plemićke kuće (Davies, *op. cit.*, 461 sqq.), predviđa oružan otpor eventualnom povratku u Atinu Kalistrata obeleženog rečju „tiranin“ (Tod, *GHI* II 144, up. Dušanić, *Athenische Mitteilungen*, 94, 134 sq.

³³ Uglavnom pod Kefalovim vođstvom (Beloch, *op. cit.*, 116 sq. 123. 133).

³⁴ Up. Sealey, *Historia* 5, 201 sq., i gore, nap. 30 i 31.

sa shol. I 64)³⁵. General koji mu je stajao uz bok da sprovodi u delo njegovu spoljnu politiku, Haret iz Angele, predstavljao je komplementarni tip radikalnog Atinjanina³⁶. Imponovao je masi džinovskim rastom, razmetljivošću svake vrste³⁷ i bezobzirnošću, prema saveznicima kao i prema pravilima dobrog ponašanja³⁸. Iako hrabar, on je po unutrašnjim sposobnostima bio pre za podoficira nego za vojskovođu³⁹.

Pad popularnosti umerenih doveo je, bar u vrhu stranke, do razumljivog približavanja pristalicama panatinskog pravca. Ifikrat se 362. pomirio s Timotejem i učvrstio ovu vezu jednim političkim brakom⁴⁰. Verovatno je da su se tih godina (već 365?) zbližili i Habrija i Timotej⁴¹. Sličnost ciljeva spoljne politike radikalnih i panatinski orijentisanih ljudi učinila je da ove dve struje povremeno saraduju, kao u slučaju napada na Kalistrata, ali do prave fuzije među njima nije moglo doći. 363/2. godine je, na primer, izbio sukob između Habrije i Aristofonta oko pobunjenih saveznika na Keju; dok je Habrija kao darovit admiral i taktičan čovek srazmerno lako postigao smirenje ustanka, situacija se posle docnije Aristofontove intervencije na ostrvu pogoršala, zbog podmitljivosti i sklonosti nasilju starog demagoga⁴². Odnosi između Aristofonta i Hareta, s jedne, i Timotejeve grupe s druge strane, naročito su se zategli u Savezničkom ratu, koji je podvukao suštinu razmimoilaženja radikalnih s plemićima panatinskih ideala. Imajući u vidu gramzivost i okrutnost koju je Haret ispoljio prema atinskim prijateljima na Korkiri (*Diod.* XV 95, 3, i dr.) još 361, neće biti prosta koincidencija da je rat 357. počeo savezničkim odbijanjem da učestvuju baš u jednom pohodu ovog zapovednika⁴³. Kad je Haretov napad na Hios kao najvažnije ustaničko uporište (leto-jesen 357) ostao bez rezultata, Atinjani su mu poslali, s proleća 356, pojačanja na čelu s Timotejem, Ifikratom i Ifikratovim sinom a Timotejevim zetom Menestejem⁴⁴. To je mogla biti ispravna odluka s vojničkom stanovišta — posle Habrijine junačke smrti godinu dana ranije, Atina nije imala boljih generala od Ifikrata i Timoteja — ali je ona očevidno

³⁵ O Aristofontu, W. Schmidt, *RE* II (1895) 1005; Davies, *op. cit.*, 65.

³⁶ J. Kirchner, *RE* III (1899) 2125 sq.; Davies, *op. cit.*, 568 sq.

³⁷ Zenob. II 13. Između ostalog, rado je pokazivao ožiljke na svom moćnom torzu, *Plut. Pel.* 2.

³⁸ Up. npr. Aesch. II 71 (pljačkanje saveznika u nedostojne svrhe); *FGrHist* 115 F 213 (raspusno držanje u pohodima).

³⁹ *Plut. Mor.* 187 c.

⁴⁰ O vremenu i okolnostima Menestejeve ženidbe Timotejevom kćeri v. Sealey, *Historia* 5, 199 sa nap. 164.

⁴¹ Sudeći po Habrijinim intervencijama na Keju i na Teri i u Kireni (niže, sa nap. 81), koje ne bi bile moguće bez saradnje Timoteja kao vodećeg čoveka Atine 365—360 .g.

⁴² M. N. Tod, *GHI* II 142, sa komentarom.

⁴³ Up. Cloché, *La politique étrangère d'Athènes de 404 à 338 avant Jesus-Christ*, Paris 1934, 159.

⁴⁴ *Diod.* XVI 21, 1; *Nep.* XIII 3,1—2; *IG* II² 1612. Za hronologiju događaja v. Sealey, *REG* 68, 114—116.

sadržala i političku poentu (up. *Nep.* XIII 3, 1. 3): slanjem dvojice Haretovih suparnika i nosilaca drugačijeg shvatanja o ratu i moralu međunarodnih odnosa, ovaj je bio opomenut i donekle kažnjen. Nema sumnje da je demos smatrao da će se vojskovođe dveju različitih koncepcija uzajmno dopunjavati i podsticati, kao što je to smatrao uoči Sicilske ekspedicije birajući Alkibijada i Nikiju. Bar u slučaju iz 365. očekivanje je bilo pogrešno. Tokom leta i jeseni Timotej i Ifikrat su se držali pasivno. Postoje dobri razlozi da se veruje da su želeli mirno rešenje konflikta s pobunjenim ostrvljanima, među kojim je Timotej — zahvaljujući između ostalog vezama svog oca na Rodosu i Hiosu — imao uticajnih prijatelja⁴⁵. Dvojica stratega nisu podržali Hareta ni u operacijama koje su se završile atinskim porazom kod Embata, pa ih je on otvoreno optužio za izdaju. U zimu 356/5. vodio se još jedan veliki sudski proces političkog karaktera. Optužbu protiv Haretovih rivala preuzeo je, kako se očekivalo, sam Aristofont. Uprkos njegovoj veštini javno mnjenje je odreklo simpatije radikalnoj stranci, pod utiskom spoljnih neuspeha i unutrašnje propagande u korist mira. Ifikrat i Menestej su bili oslobođeni, Timotej osuđen na novčanu kaznu, više zbog gordog držanja prema helijastima nego zbog prave krivice⁴⁶. Suđenje ipak nije donelo čistu pobedu Haretovim oponentima. Indignirani Timotej napustio je rodni grad zauvek (umro je na Eubeji 354). Ifikrat (+c. 353) se oprostio od javne delatnosti a njegov sin je za izvesno vreme izgubio popularnost. Haretu je ostavljeno da nastavi neprijateljstva protiv ustanika. Međutim, pretnja Persije da će se umešati u rat na strani ostrvljana uverila je Atinu da nema snage za ekspanzivnu politiku radikalnog tipa. Haret je opozvan, mir zaključen, saveznici koji su hteli slobodu pušteni iz Lige (355)⁴⁷. U takvoj situaciji je bilo prirodno da se reafirmiše umereni pravac. Voćstvo je preuzeo jedan načelni neprijatelj Aristofonta i Hareta, znalac finansija — što je osobina većine umerenih političara u Atini četvrtog veka, — raden i ispravan, u društvenom pogledu blizak konzervativnoj aristokratiji⁴⁸. Spoljna politika Ebulova ličila je na Kalistratovu: miroljubiva i sračunata na očuvanje samo onog što je neophodno za državu, ta politika je naročito izbegavala angažovanje atinske kopnene vojske. Tako delujući, Ebul je najuticajnija ličnost Atine sve do, otprilike, 342. godine⁴⁹. Tokom više od jedne decenije nove prevlasti umerenih, oni su morali da izdrže nekoliko napada

⁴⁵ Cloché, *op. cit.*, 161 sqq., s neopravdanim rezervama prema gledištu — za koje govori i Isokratov podatak VIII 25 — da je Timotej stajao iza mirovnog poslanstva upućenog u Atinu s proleća-leta 356; pobunjeničko poslanstvo je moralo uključivati i predstavnike Bizantija, čiji su se prvaci nalazili posle 360/59. u dobrim odnosima s Timotejem, sudeći prema odsustvu atinske flote u vodama Helesponta (Sealey, *Historia* 5, 201). Čini se da su porodične veze bizantijskih izaslanika 356. uticale, između ostalog, na Demostena da se 355. založi za ateliju bizantijskih atinofila (v. niže).

⁴⁶ Cloché, *op. cit.*, 162 sqq.

⁴⁷ Beloch, *op. cit.*, 170 sqq.

⁴⁸ J. de Romilly, *RÉG* 67 (1954) 327 sqq.

⁴⁹ Beloch, *op. cit.*, 170 sqq.; G. L. Cawkwell, *JHS* 83 (1963) 47 sqq.

radikalne struje, koja se još uvek mogla osloniti na Hareta. Ostaje pitanje da li je Eubul imao opoziciju i na drugoj strani, među naslednicima Timotejevog programa.

*

Demostenova stranačka pripadnost pedesetih godina četvrtog veka izazvala je mnogo raspru među naučnicima⁵⁰. U besedi *O simorijama* Demosten se zalagao protiv rata s Persijom ali za jačanje atinske flote i atinske suvozemne vojske. Ako se isključi egzotična hipoteza da je govornik tada delovao kao plaćenik dvora u Suzi⁵¹, prva tačka bi ukazivala na prihvatanje miroljubivog Eubulovog programa. Druga naprotiv ukazuje na agresivne planove, koji se obično identifikuju s planovima Aristofontove i Haretove grupe. Slične ideje razvijao je u nešto docnijim besedama *Za Megalopolite* (druga polovina 353) i *Za slobodu Rodana* (druga polovina 352). Protivrečnosti između dveju tačaka se može razrešiti pretpostavkama da je Demosten od početka sledio sopstvenu, nezavisnu liniju⁵² — što bi bilo teško očekivati od mladog političara — ili da je povremeno bio primoran da taktizira i nešto odstupi od punog programa svoje grupe. Ovom drugom pretpostavkom, dovoljno primamljivom i elastičnom, istraživači su nastojali da potkrepe divergentna gledišta; veći broj njih označio je Demostena kao pristalicu umerenih 355-351⁵³, manji kao pristalicu radikalnih⁵⁴. Neobično je da se nije pomišljalo na mogućnost da se Demosten veže za srednji, panatinski pravac osnivača Drugog pomorskog saveza⁵⁵. Do previda ove mogućnosti došlo je delom zbog toga što se nakon Savezničkog rata sticalo sve manje objektivnih uslova za vođenje jedne nesebično zamišljene spoljne politike aktivnog stila: ona se morala radikalizovati, kao što se vremenom radikalizovao i

⁵⁰ Iako mi obimna naučna produkcija o Demostenu nije pristupačna u celosti (nisam npr. mogao koristiti *Leptinov* komentar J. E. Sandys-a), najvažnije stvari jesu; sadržaj jednog broja radova poznat mi je iz rezimea koje daje Demostenova bibliografija za 1915—1969 (D. F. Jackson / G. O. Rowe, *Lustrum* 14, 1971).

⁵¹ U. Kahrstedt, *Hermes* 46 (1911) 464 sqq. i dr.

⁵² A. Schaefer, *Demosthenes und seine Zeit*², I-III, Leipzig 1885-1887; Cloché, *BCH* 47 (1923) 97 sqq.

⁵³ E. Schwartz, *Festschrift für Th. Mommsen*, Marburg 1893, 50 sqq.; E. Pokorny, *Studien zur griechische Geschichte im 6. und 5. Jahrzehnt des 4. Jahrh.* Diss. Greifswald 1913, 77 sqq.; A. W. Pickard-Cambridge, *CAH* VI (1927) 224 sq.; Jaeger, *Demosthenes*, Berlin 1939, 58, i *Paideia* III, 270; F. Kiechle, *Kl. Pauly* I (1964) 1484; H. Bengtson, *Griechische Geschichte*⁴, München 1969, 315; H. — J. Gehrke, *Phokion*, München, 1976, 26 i nap. 7, itd. Up. *Lustrum* 14, 57 sq.

⁵⁴ Beloch, *op. cit.*, 182 sqq., najznačajniji je predstavnik druge grupe (up. npr. Romilly, *loc. cit.*, 339).

⁵⁵ Premda je već Schaefer, *op. cit.*, I, 362 sq. 415 sq., ukazao na tragove Demostenove veze s Timotejem u personalijama Demostenovih govora 355—353. Kako je beseda *Protiv Leptina* angažovana takode za Habriju, onome broju savremenih istoričara koji ne uviđaju da je Timoteja s Habrijom spajala pripadnost istoj, panatinskoj struji, takve indicije se čine irelevantne, i zbog znakova da je između dvojice stratega došlo do razmimoilaženja tokom kasnih sedamdesetih i ranih šezdesetih godina četvrtog veka (up. Sealey, *Historia* 5, 200).

Demostenov stav. Ta okolnost, međutim, još nije sasvim važila pedesetih godina četvrtog veka i, uprkos približavanju radikalnim, Demosten nije iz njih proizašao, kao što se s njima nikad nije potpuno identifikovao. Početak jednog političara uvek zaslužuje pažnju naučnika — bez obzira na mogućnu efemernost društvenog konteksta u kojem se odigrao — stoga što objašnjava karakter ukupne orijentacije tog čoveka, ukoliko ju je imao. Drugi razlog što moderni istoričari nisu pokušali da otkriju Demostenovo ishodište u krugu državnika panatinskog programa treba tražiti u krizi tog kruga 357—355. Činilo se da je povlačenjem Timoteja i Ifikrata, i Habrijinom smrću, on prestao da postoji; prosopografski pristup stranačkoj istoriji Atine previđao je osnovu celog pokreta koji je Timotej vodio dvadeset godina. Sasvim nepotpuno ispitana, Timotejeva struja imala je ne samo značajnih pripadnika — kakav je Likurg — i posle procesa iz 356/5. već se odavno oslanjala na Platonovu školu, čiji su slušaoci, ujedinjeni svojevrsnim *esprit de corps*, predstavljali krupan činilac atinske i međuhelenske politike⁵⁶. Više nezapaženih ili rđavo tumačenih činjenica pokazuje da je Demosten produžio tamo gde je stao Timotej sa svojim isto-mišljenicima; podrobnija analiza *Leptina* otkriva dubinu i opseg Demostenovih veza s tom strankom.

Govor protiv *Leptina* je Demosten napisao i držao umesto *Ktesipa*, maloletnog Habrijinog sina. Početkom 356. jedan od slabije poznatih političara Atine, *Leptin*, predložio je da se ukine kako individualna tako i nasledna povlastica atelije, kojom je izvestan broj zaslužnih stranaca i atinskih građana bio oslobođen, odlukom skupštine, od plaćanja različitih dažbina u korist atinske države (leiturgije). Cilj predloga — prihvaćenog u eklesiji — bio je uvećanje opštih prihoda, i njime se predviđalo da se dodela atelije zabrani i u buduće. Kao jedini izuzetak, ovu privilegiju su po *Leptinovu* predlogu imali da zadrže potomci tiranoubica *Harmodija* i *Aristogeitona*, rodonačelnika atinske demokratije. Još u toku 356. *Leptinovu* meru su napala pod optužbom protivzakonitosti trojica ljudi. Jedan od njih, *Batip*, ubrzo posle toga je umro, preostala dvojica su se nagodila s *Leptinom*, tako da je predlog postao zakon. Spor je obnovljen sledeće godine, i pošto je rok krivične odgovornosti predlagača za njegov predlog bio istekao, radilo se samo o tome da li će zakon opstati ili neće. Tužiocima su *Batipov* sin *Apsefion* i *Ktesip*, kojeg je zastupao Demosten; za *Ktesipa* je izvesno, za *Apsefiona* verovatno, da su bili lično pogođeni novom restrikcijom. Formalnu stranu stvari tretirao je *Apsefionov* advokat *Formion* (o kojem se inače ništa ne zna), suštinsku Demosten, u za-

⁵⁶ Up. S. Dušanić, *L'Académie de Platon et la Koinè eirenè athénienne de 371 av. J. — C. RÉG* (u štampi). Nezapaženo svedočanstvo Aristotelove *Vita Marciana* 12 (Πλάτωνος... μέγα δυναμένου διὰ τοῦς Χαβρίαν καὶ Τιμόθεον Ἀθήνησι στρατηγῆσαντας καὶ κατὰ γένος αὐτῶ προσήκοντας) pokazuje da je Platonov odnos prema Habrijii i Timoteju imao i svoj politički vid; O. Gigon *ad loc.* (*Kl. Texte* 181, str. 51) primećuje da podatak verovatno potiče iz Filohora i da stepen srodstva, premda nepoznat, nije mogao biti blizak (v. gore, nap. 17 i 24).

vršnom govoru procesa. Po svemu sudeći tužba je uspela tako da je Leptinov zakon bio ukinut.

Demostenov pleodoaje sadrži nekoliko tačaka. Prvo pokazuje da je Leptinov zakon nepravedan prema atinskom narodu, koji se lišava mogućnosti da nagradi dobrotvore, i prema zaslužnim nosiocima povlastice — tih je mnogo više od nezaslužnih, — koji su kažnjeni suprotno načelu *abusus non tollit usum*. Zatim, on je štetan po javne interese. Ušteda koja bi se njime ostvarila je mala, a politički gubitak veliki: uklanja se jedan značajan podstrek atinskog patriotizma, ruši poverenje u trajnost zahvalnosti demokratskog režima, odbijaju od Atine mnogi moćni i nesebični stranci, kompromituju pred drugim Helenima sopstvenici atelije iz redova Atinjana. Najzad, on se protivi logici stvari: nije prihvatljivo da se državni teret raspoređuje jednakom težinom na one koji se zalažu i na one koji se ne zalažu za svoj polis, niti da se isključuje mogućnost u budućnosti podviga ravnog podvigu Harmodija i Aristogeitona. Argumenti koje Leptin i zvanično određena četvorica sabranilaca zakona iznose u korist novoprihvaćene mere nisu validni — umesto nje, bilo bi bolje ispitati pojedinačno retke slučajeve neopravdane atelije — a ličnosti Leptina i drugova, koji sami nisu zavredili takvu povlasticu⁵⁷, ne ulivaju poverenje u objektivnost i moralnu kompetenciju odbrane.

Uprkos okolnostima iznetim na početku prethodnog poglavlja, u nauci je prihvaćeno mišljenje da beseda protiv Leptina zapravo nema političke tendencije i ne otkriva Demostenov politički stav⁵⁸. Najviše što joj se priznavalo u tome pravcu jeste njen umereno intoniran napad na Aristofonta i zalaganje za Timoteja i Habriju odnosno Habrijinog sina, stav primetan i iz istovremenog govora protiv Androtiona i nešto kasnijeg govora protiv Timokrata (XXIV, iz jeseni 353)⁵⁹. Smatralo se da Demosten želi učešćem u Ktesipovom procesu da uveća svoju reputaciju — ambiciozni atinski mladići nerekto su otpočinjali karijeru tužbom protiv već afirmisanih političara — i ojača svoje privatne veze u društvu⁶⁰; po jednoj vesti, Demosten je hteo da se ženi Habri-

⁵⁷ Izuzev, davno, Aristofonta, kojem Demosten prebacuje što se već tom prilikom (i drugim ranijim) nije usprotivio načelu atelije (148—149).

⁵⁸ Opšti ali uglavnom prečutno formulisani zaključak; za neke pojedinosti koje su navođene u njegovu korist v. npr. Sealey, *JHS* 75, 78 sqq.; Mossé, *Hellenische Poleis*, I, 178.

⁵⁹ Jaeger, *Demosthenes*, 65 sqq.; Cawkwell, *Oxf. Class. Dict.*². (1970) 330. Up. gore, nap. 55.

⁶⁰ Jedan od najočiglednijih razloga što su politički akcenti *Leptina* ostali neshvaćeni leži u aluzivnoj, indirektno izraženoj tendencioznosti Demostenovog izbora primera za korisnu ateliju deljenu filoatinjanima drugih polisa. J. Pouilloux (*Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, I, Paris 1954, 199 sqq.) verovao je, na primer, da su Tašani pomenuti u govoru savremenici Peloponeskog a ne Korinskog rata, i stoga bio sklon da deaktuelizuje besednikov izbor. Ne ulazeći u pitanja političke uloge *Leptina*, F. Chamoux (*RÉG* 72, 1959, 357 sq.) s pravom ukazuje da 64. paragraf govora potvrđuje da se radi o emigrantima mlađe a ne starije generacije; bezuspešni su, međutim, Šamuovi pokušaji da u vezi s *Leptinom* 64 ospori Pujuoovo datovanje zakona o dostavljačima (up. *Akten des VI. Int. kongr. f. Griech. u. Lat. Epigraphik*, München 1973, 349 sq.) ili Pujuoovo tumačenje kulta *Pantes Theoi* na Tasosu.

jinom udovicom (*Plut. Dem.* 15)⁶¹. Stvari su, međutim, složenije i govor protiv Leptina je u mnogo čemu programatski.

Indicije koje pruža analiza ličnih, porodičnih i staleških veza reflektovanih u govorima iz 355—353. od znatne su koristi. Nema sumnje da se Demosten bio svrstao uz Timoteja, Habriju i Ifikrata. Zastupao je Ktesipa i verovatno se zaista nameravao ženiti Ktesipovom majkom ali, više od toga, on hvali Habriju ne samo u govoru koji brani opravdanost Habrijine atelije zaslužene u nizu bitaka (*Protiv Leptina*, 75—84), već i drugde, npr. na jednom karakterističnom mestu *Timokrata* (180). Kononova slava se veliča u *Leptinu* koliko Habrijina, pa i više (68—74), do te mere da se Konon pretpostavlja Temistoklu (74). Savremeniku je bilo dobro poznato da su Kononovi uspjesi istovremeno Timotejevi, te je morao asocirati Timotejevo ime u tim pasažima, naročito u trenutku kad je Demosten podsetio, emfatično, na bronzanu statu dignutu pobedniku kod Knida (70): Atina mu je postavila statu — izuzetna počast u predhelenističkom vremenu — na dva mesta, kod Partenona i kod Kraljevskog Portika, i na oba je uz oca bio predstavljen i sin⁶². Uostalom, Timotej se direktno i povoljno pominje, zajedno s Ifikratom i Habrijom, u jednoj od mnogih glava govora posvećenih spoljnopolitičkoj afirmaciji koju Atina duguje svojim generalima (84). Timotejeve pobjede i zasluge za Savez bile su uopšte predmet Demostenovog divljenja, kako svedoči niz docnijih beseda, ali je politički takt nalagao retor da Timoteja, živog a nepravедno oteranog u progonstvo, ne pominje tako često kao Habriju, nedavno palog u bitki za otadžbinu, — šta više, onome koji je poznavao psihologiju eklesije tako dobro kao Demosten bilo je jasno da posredne pohvale mogu delovati jače od neposrednih. U tome svetlu treba razumeti i gotovo istovremenu aluziju⁶³ na značajnu Timotejevu inicijativu 357. da se Eubeja otrgne od Tebanaca. Demosten je smatrao dovoljnim da citira samo natpis sa zlatnog venca kojim su ostrvljani odlikovali Atinu tom prilikom, „Oslobođeni Eubejani krunišu atinski demos“, znajući da će helijasti neizostavno u svesti dopuniti ostalo, Timotejev doprinos krupnoj pobjedi iz sasvim skore prošlosti. Najzad, Ifikratu je ukazano manje pažnje no Habrij i paru Konon-Timotej. U besedi protiv Leptina se na njega odnosi samo jedna, već naznačena rečenica 84. glave. Ostali Demostenovi rani govori ga gdegde pominju kao uspešnog vojskovođu, ali na način koji ne održava ličnu privrženost ili naročitu političku bliskost Demostena nekadašnjem Kalistratovom saradniku. Nije isključeno da je Demosten smatrao Ifikrata, tek od nedavna opredeljenog za panatinski pravac, nedovoljno pouzdanim; ipak, politički je merodavna okolnost da je

⁶¹ Up. rezerve Jegera, *Demosthenes*, 217 nap. 39.

⁶² Tod, *GHI* II 128 (sa kom.); Corn. Nep. XIII 2,3.

⁶³ *Protiv Androtiona*, 72; up. *Protiv Timokrata*, 180.

Demosten u burnim godinama oko 355. izabrao ne samo prijatelja u krugu Ifikratovih prijatelja nego i neprijatelje u krugu Ifikratovih neprijatelja^{63a}.

Sastav grupa političara protiv kojih je Demosten istupio nakon Savezničkog rata karakterističan je gotov isto onoliko koliko i sastav grupe za koju se zalagao. O Leptinu znamo da je 369. podržavao Kalistratov filolakonizam (*Arist. Rhet.* 1411 a 5); i mere štednje njegovog predloga iz 356. sasvim odgovaraju orijentaciji umerenih, podjednako Kalistratovoj i Ebulovoj⁶⁴. Od četvorice sabranilaca Leptinovog zakona — Leodamant, Aristofont, Kefisodot, Dinija (146) — trojica su ličnosti koje su ostavile vidnog traga u atinskom javnom životu. O drugom je već dovoljno rečeno. Leodamant je po beotofilskoj liniji stajao uz Aristofonta⁶⁵, po neprijateljstvu prema Habriji uz radikalnu struju uopšte⁶⁶. Kefisodotov slučaj je manje jasan ali se najverovatnije opet radi o jednom nekadašnjem pristalici Kalistrata i prospartanskih konzervativaca u postleukterskom periodu⁶⁷. Sliku dopunjuju personalije beseda protiv Androtiona i Timokrata. Par prisnih drugova, oni su se istakli za vreme Savezničkog rata finansijskom politikom analognom Leptinovoj. U međusobno povezanim sporovima kojih se tiču govori XXII i XXIV, atidograf Androtion, ugledniji državnik, centralna je ličnost⁶⁸; Timokrat mu je 353. pokušao pomoći samo da se izvuče iz škripca u koji je zapao procesom iz 355⁶⁹. Stoga je lična netrpeljivost između Demostena i Timokrata tek od sekundarne važnosti za ocenu Demostenovog odnosa prema Androtionu. Ne može biti slučaj da XXII govor slavi eksplicitno Konona i implicitno Timoteja: Androtion je oko 356. godine zauzeo stav, bar na spoljnopolićkom planu, Aristofontovog saborca a Timotejevog oponenta⁷⁰.

^{63a} Možda je Demosten osećao prema Ifikratu manje poštovanja nego prema Timoteju (i Habriji) stoga što se Ifikrat, za razliku od Kononovog sina, u embatskom procesu nije branio samo dozvoljenim i dostojnim sredstvima (Polyain. III 9,29, up. Pecorella Lungo, *op cit.*, 64 sqq.).

⁶⁴ Up. Davies, *op. cit.*, 340.

⁶⁵ *Pros. Att.* 9077, up. Davies, *op. cit.*, 523.

⁶⁶ *Protiv Leptina* 146; *Arist. Rhet.* 1364 a 19. Tipično je za Leodamantovu političku opciju prijateljstvo sa Hegesandrom, bratom poznatog radikala Hegesipa iz Suniona.

⁶⁷ *Pros. Att.* 8331. Opređeljen za Kalistrata 371. i 369, protiv Hareta 357, Kefisodot je, izgleda, pripadao onom krilu umerenih koje su držali konzervativni aristokrati; otud valjda njegovo zalaganje 369. da se podela hegemonije između Atine i Sparte ne vrši po liniji hopliti / mornari (gore, nap. 28; drugačije Pecorella Lungo, *op. cit.*, 67 n. 3). Nije isključeno da je između 366. i 362. (prolazno?) optirao za „sedmokratu Tebu“ (Anaksandridov frg. 41, st. 17—22) i Aristofonta.

⁶⁸ O njemu, E. Schwartz, *RE* I (1894) 2173 sqq.; F. Jacoby, *FGrHist* III b (Suppl.), Text, Leiden 1954, 85 sqq.; Davies, *op. cit.*, 33 sq.

⁶⁹ Sealey, *JHS* 75, 79; Davies, *op. cit.*, 513 sq.

⁷⁰ Jacoby, *op. cit.*, 88 sqq.; Pecorella Lungo, *op. cit.*, 68 sqq. Up. Platonov sud, sasvim nepovoljan (*Arist. Rhet.* I, 1376a), o moralu jednog Androtionovog (i Haretovog?) pristalice (Arhibija, očevitno identičnog trijerarhu o kojem govori Dem. XXIV 11).

Bilo je pokušaja da se odrekne svaki načelni karakter polarizaciji atinskih političara analiziranoj u prethodnom tekstu⁷¹. Nema sumnje, nju su pratile lične simpatije i antipatije glavnih aktera, što Demosten otvoreno kaže u *Leptinu* (137—138). Subjektivni činilac ipak ne objašnjava sve, čak ni osnovnu boju dvadesetog govora, čiji su junaci Habrija i Timotej: uprkos sličnostima između dvojice vojskovođa, nema nikakvog znaka da su bili prijatelji jedan s drugim, niti Timotej s mladim retorom iz Peanije. Stranačko nadahnuće *Leptina* ogleda se zato i u gledištima o atinskoj politici koja se tu iznose odnosno nagoveštavaju. Počecemo s unutrašnjom politikom.

Već je sjajni Arnold Šefer⁷² upozorio na činjenicu da se u besedama XX, XXII i XXIV osuđuje jedna finansijska koncepcija koja bi se mogla nazvati koncepcijom sakupljanja državnih sredstva po svaku cenu. Napadajući pobornike striktno štednje anaristokratskog tipa (*Leptina* u XX, *Androtiona* i *Timokrata* u XXII i XXIV govoru), Demosten je u *Leptinu* istupio protiv ukidanje atelije, u *Androtionu* protiv pretvaranja u monetu zlatnih venaca, poklona zahvalnih članova Drugog saveza atinskom narodu. Time se zamerao ne samo umerenim, koji su odbacivali svaki izdatak učinjen u korist atinske ekspanzije, već i radikalnim, koji su smatrali da atinsku ekspanziju treba da plate njihovi bogati kompatrioti i saveznici — svako drugi a ne masa neagrarnog, siromašnog i siromašnijeg stanovništva u samom gradu, svrstana u osnove radikalne struje. Odričući se okvira koji je atinski imperijalizam mogao naći u panhelenskom idealu, kalokagatiji ili istorijskoj tradiciji — proizvodima plemićke *koine* arhajske i rane klasične epohe — radikalizam četvrtog veka je oturao od sebe i trošak za pojedine elemente tog okvira, kakvi su čuvanje zahvalnosti prema atinskim dobročiniteljima ili održavanje iluzije o pravičnosti međunarodnih odnosa⁷³. Stoga je razumljivo što su se oko 355. u sukobu divergentnih privrednih politika ujedinili protiv Demostena umereni *Leptinog* i *Kefisodotovog* kova s radikalnim različitog smera, *Aristofontom*, *Androtionom* i ostalim⁷⁴. I jedni i drugi su besumnje naslućivali smisao predloga finansijske reforme koji je Demosten tada pripremao i izložio 354. u govoru *O simorijama*. Po tome predlogu, broj obveznika trijerarhije — poreza od kojeg su se gradili brodovi, glavna poluga atinskog ratnog mehanizma — imao se povećati od od 1200 na 2000 najbogatijih Atinjana. Povećanjem je bio ne samo zahvaćen znatan procenat gornjeg sloja srednje imućnih građana — po umerenom timokratskom cenzu iz 322, puno građansko pravo je dobilo samo 9000 njih (*Plut. Phoc.* 28) — nego i zadržana nesrazmera opterećenosti pojedinih obveznika: bez obzira na krupne razlike u njihovom bogatstvu, svi su učestvovali

⁷¹ Sealey, *JHS* 75, 81.

⁷² *Op. cit.*, I, 179 sq.

⁷³ Reč je o programu jednakom, u suštini, svojevremenom programu Kleonove stranke kako ga formuliše Tukidid, III 37 sqq.

⁷⁴ Ova saradnja dosad nije bila shvaćena kako treba, up. Romilly, *loc. cit.*, 339 sq.; Sealey, *JHS* 75, 78 sqq.

u trijerarhiji jednakim sumama novca. Isto gledište da se deo vojnih izdataka ima prebaciti s najimućnijih na većinu Atinjana Demosten je branio u nizu docnijih istupa u eklesiji, predlažući upotrebu sredstava iz fonda teorikona za ratne pripreme. Takvo magnatsko shvaćanje jasno govori o Demostenovoj stranačkoj pripadnosti⁷⁵. Ako su neke vođe panatinske stranke i bile sklone da svojim novcem pomognu panatinsku orijentaciju, nisu za to bili spremni svi njihovi istomišljenici, još manje u svim situacijama i u formi poreza koja je platiše ostavijala bez slave i mogućnosti da presudno utiču na politiku finansiranu iz njihovog džepa. S druge strane, Demostenovi predlozi finansijske reforme ne odražavaju samo stalešku sebičnost. Boreći se da u izdržavanju atinske vojske učestvuje što više građana, Demosten se borio protiv apatije, inercije i prepuštanja najamnicima — suštinske bolesti Atine četvrtog veka, kako ju je video njegov patriotizam.

Nema dovoljno podataka o Demostenovim ranim pogledima na unutrašnjepolitička pitanja van ličnih i finansijskih. Ono što se u *Leptinu* kaže u odbranu atinske demokratije i njenih institucija (108sq.) polemise u izvesnoj meri s alternativnim predlozima, aktuelnim oko 355, da se uređenje grada blago oligarhizuje (zahtev umerenih lakonofila s Isokratom [*Areopagitik*]) odnosno kolektivizuje u tebankom duhu (zahtev radikalnih s Aristofontom), ali je ta tendencija govora ostala nedovoljno ispoljena. Nasuprot, finansijska pitanja su, pokazalo se, tesno vezana za spoljnu politiku, koja uopšte predstavlja ključnu tačku panatinskog programa. Spoljnopolitičke teme *Leptina* služe prvenstveno da podsete na korist što je Atinjani imaju od prijatelja van svog polisa i, posredno, od panatinskih načela kojim takve prijatelje duguju. Biraju se oni primeri čije su aktuelnost i povezanost s Timotejevim krugom — u koji spada i sam Demosten — očevidne, te ih ne treba toliko naglašavati da govor izgubi od uverljivosti i (traženo) objektivnog tona.

Puno pažnje je posvećeno potrebi da se ne uvredi bosporski kralj Leukon, najizdašniji snabdevač žitom kojeg je Atina imala (29—41)⁷⁶. Njegova dobra volja prema gradu koji mu je bio podario ateliju da bi je Leptinovim zakonom oduzeo pokazala se mnogo puta, naročito jasno jedva dve godine pre Ktesipovog procesa (33). Demosten ne spominje imena Atinjana koji su stajali u bliskim odnosima sa velikodušnim dinastom i njegovim savladarima — verovatno stoga što je sam pripadao ili bio na putu da pripadne tom broju (up. *Din.* I 43)⁷⁷. Teško je poverovati da se srazmerno mladi govornik mogao

⁷⁵ Naivno je svoditi, sa Džonsom (*op. cit.*, 33), socijalnu nepravdičnost Demostenovog nacrtu poreske reforme iz besede *O simorijama* na nedovoljnu zrelost ili slabiju obaveštenost predlažača.

⁷⁶ F. Geyer, *RE* XII (1925) 2279 sqq.; R. Werner, *Historia* 4 (1955) 412 sqq.; S. M. Burstein, *Historia* 27(1978) 428 sqq. (o *IG* II² 653, red 18, koji se verovatno tiče i 366/5, g. [niže, nap. 78]).

⁷⁷ Geyer, *loc. cit.*, 2281. Razume se, interes Atine za bosporske proizvode nalagao je i drugim njenim političarima da traže Leukonovu naklonost (npr. Androtonu i Polijeuktu 346. g., *Tod. GHI* II 167).

bez nečije preporuke približiti Spartokidima; treba, izgleda, računati s posredstvom Timoteja, sudeći po vezi koja se da naslutiti između bosporskog dvora i Isokratove škole⁷⁸. Na Leukonov slučaj se neposredno nastavlja slučaj Epikerda (41—49), bogatog Kirenjanina koji je Atinu zadužio u teškim godinama na kraju petog veka⁷⁹. Održati zahvalnost prema Epikerdovoj porodici u povoljnijim vremenima je, shvatljivo, pitanje časti za Atinu — ali možda i više od toga, premda Demosten ništa direktno ne kaže o probitačnosti doslednog stava u toj stvari. S jedne strane, Kirena je grad u kojem su tužiočev otac, Habrija, i Habrijin učitelj, Platon, imali moćnih prijatelja⁸⁰. S druge, helenska Libija je Atinjanima, uz Pont i Siciliju, među najznačajnijim izvoznicima žitarica (*Tod, GHI* II 196), što je zbog jukstapozicije Leukonovog i Epikerdovog slučaja u *Leptinu* odmah moralo pasti na um Demostenovim slušaocima. Vrlo verovatno, nije bila ni tajna da se oko 362. Habrija uz pomoć Platonove Akademije umešao u kirenske unutrašnje sukobe, sa ciljem, pored ostalih, da približi Kirenu i kirenske cerealije Atini⁸¹.

Od individualnih nosilaca atelije deljene strancima Demosten je prešao na kolektivne, zadržavajući se kod primera političkih prebeglica iz poznih devedesetih godina četvrtog veka. Reč je samo o trima grupama atinskih pristalica, Korinćanima (52—55), Tašanima (59—63) i Bizantijcima (60—63), koji su zbog političkog angažovanja u korist Atinog grada bili prinuđeni da napuste svoju otaždbinu i potraže utočište pod Akropoljem. Da li se smeju opozvati povlastice koje su im svojevremeno date? Besednik odgovara odrečno, bez oklevanja, pozivajući se kako na etičku tako i praktičnu stranu stvari. Praktična se sastoji poglavito u tome što Atina, ako prestane da vodi računa o svojim prijateljima van Atike, neće imati petu kolonu u gradovima koje bude osvajala: da predstoje ratne operacije u kojim ova okolnost mora doći do izražaja sugerise ukazivanje na makedonsku opasnost (61—63). Nasuprot takvoj perspektivi, helieja se prećutno upućivala da razmotri preimućstva Timotejevog manira, koji je bez prolivanja krvi i s malo troškova, samo uz pomoć vanatičkih prijatelja, širio granice Pomorske lige. Razume se, primeri Korinta, Tassosa i Bizantija sadržali su — s pogledom na političku aktuelnost i stranačku opredeljenost — još preciznijih poruka, koje su, iako ponuđene implicitno, besumnje delovale na savremenike Savezničkog rata.

Prvo, korintski emigranti odnosno njihovi naslednici su očevidno zavisili od grupe Timotej-Habrija-Ifikrat. Stvar je počela svakako s ugovorom sklopljenim 393. u Korintu između Konona i anti-spartanske koalicije (*Diod. XIV* 84; pored Atine i Korinta, koaliciji

⁷⁸ Up. Isocr. XVII 10 (Filomel) i passim. Savezništvo Timoteja i Leukona iz 366/5. g. se verovatno parodira u Efiipovom fragm. 5 (K II 252 sq.), o kojem raspravljam na drugom mestu.

⁷⁹ *IG* II² 174; B. D. Meritt, *Hesperia* 39 (1970) 111—114.

⁸⁰ Dušanić, *Chiron*, 8 (1978) 72 sqq.

⁸¹ *Ib.*

su pripadali Argos, Beotija, Megara i nekoliko država srednje Grčke); u godinama koje slede, oko Korinta ratuju Ifikrat i Habrija, oba s uspehom zabeleženim u samom *Leptinu* (76, 84). Dve decenije potom, Timotej je pokušao da oslobodi veći broj peloponeskih gradova od služenja Lakedemonu (*Ps. Dem. XLIX* 13). Ideja o pothvatu se rodila u Atini ranije, uz pomoć političkih emigranata s Poluostrva; teško je ne pomisliti da u celoj stvari nisu igrale izvesnu ulogu veze Timotejevog oca s Korinćanima⁸². Opšti mir iz druge polovine 371, zaključen na Timotejevu inicijativu, imao je antilakedemonsku i protatinsku tendenciju, za koju će se Timotej i dalje zalagati, u okviru svoje peloponeske politike šezdesetih godina⁸³. Najzad, peto Demostenovo pismo, datovano prema aluzijama na početak Demostenove javne karijere u 355. godinu, svedoči o Demostenovom prijateljstvu s jednim uticajnim Korinćaninom. Autentičnost pisma se danas većinom odbacuje iako, po našem mišljenju, bez dobrih razloga; realije analizirane u ovom članku govore za genuinost sadržaja, ako ne i tradiranog teksta.

Podaci o kontaktima Tašana i Bizantijaca s Timotejevom strankom manje su direktni. Najkorisniji među njima se tiču druge tačke našeg razmatranja o pozadini Demostenovog pledoajea u glavama 52—63 — uplivu Platonove Akademije na Timotejev i Habrijin panhelenski program. Već smo videli da je ova ustanova pomogla Habrijinu intervenciju kod Epikerdovih zemljaka c. 362. Ona je pomogla i Timotejev mirovni sastanak 371, s ambicioznim angažovanjem na Peloponezu, koji je taj događaj pretpostavljao⁸⁴. Indicije o dodiru Akademije s peloponeskim polisima su uopšte dosta brojne, premda nedovoljno razjašnjene. Za našu temu je dovoljno reći da isto, peto Demostenovo pismo otkriva da je govornikov ugledni korespondent iz Korinta bio kao i Demosten Platonov sledbenik. Stoga smemo pretpostaviti, u svim polisima gde je reformatorski delovala Platonova škola, ingerenciju Timoteja i Habrije kao Platonovih rođaka i nosilaca jedne aristokratski rodoljubive politike koju je filozof voleo i odobravao⁸⁵. Platonovo jedanaesto pismo, sastavljeno oko 363, dovoljan je znak ovakve filozofsko-državničke saradnje u slučaju ostrva Tasosa⁸⁶. Za Bizantijce pak karakteristična je filoatinsko-antimakedonska aktivnost njihovog znamenitog retora i političara

⁸² Utoliko teže što je Timotej podbunjivao ili nameravao da podbuni Peloponez još 375 (*Isocr. XV* 108 sq.) i 373 (*Ps. Dem. XLIX* 13) godine; bar u prvom slučaju je njegova strategija i diplomatija računala s Korintom (up. *Xen. Hell.* VI 2, 9), možda i Sirakuzom, čiji su vođi održavali kontakt sa političkim saborcima kako metropole tako i Korkire. S pogledom na simpolitiju Korinta i Argosa u ratu započetom 395, Korint je bio i pogodna tačka političkih zračenja prema Arkadiji, tradicionalno odanoj Argosu kao prirodnom savezniku u borbi sa Spartom.

⁸³ Gore, nap. 29.

⁸⁴ V. moj rad naveden u prethodnoj nap. 56.

⁸⁵ Up. npr. E. Barker, *Greek Political Theory*, London 1918, 307 sqq.; G. R. Morrow, *Plato's Cretan City*, Princeton 1960, 89 sqq.

⁸⁶ O toj stvari raspravljam na drugom mestu.

Leonta, školovanog u Akademiji i verovatno bliskog Demostenu⁸⁷. U takvom svetlu treba, dalje, gledati pomene u *Leptinu* (84, 162) Klearha, Platonovog učenika i Timotejevog prijatelja, koji je 364. osvojio vlast u svojoj otadžbini (Pontska Herakleja) i Diona, koji je 357—355. oslobodio Sirakuzu. Dion, kako se dobro zna, bio je Platonu najdraži član Akademije; da je Platonovo zanimanje za Siciliju imalo jednu komponentu panatinske politike ostalo je, međutim, dosad nezapaženo.

Sicilska veza daje putokaz za tumačenje aktuelnosti korintskog, tašanskog i bizantijskog problema u panatinskoj spoljnoj politici oko 355. godine. Doprinos Korinta smirivanju sirakuške situacije posle Dionovog osvajanja vlasti mogao je biti, očekivalo se, vrlo veliki⁸⁸. Uspeh atinske ekspanzije prema Siciliji odnosno Peloponezu — obe je Timoteju ostavio u nasledje Konon — zavasio je tako, u znatnoj meri, od naklonosti Korinta kao metropole Sirakuze i strateškog ključa za Pelopovu zemlju⁸⁹. Strateški razlozi su nitali i prbližavanje podjednako Tasosu, koji je prema opservaciji samog Demostena (*Protiv Leptina* 59) dominirao tračkom obalom, i Bizantiju, koji je čuvao ulaz u Crno More. Oba područja su od vitalne važnosti za Atinu četvrtog veka, što su Demostenovi slušaoci znali a sam Demosten nije preterano naglašavao, već i zbog obzira spoljnopolitičke diskrecije. Prema svemu izloženom, shema po kojoj se u *Leptinu* brani princip atelije značajnih stranaca dosta je jednostavna ali nije apstraktna niti u suštini pogrešna, ukoliko se Atina sredine stoleća smatra još sposobnom za delatnost velikog stila: neophodno je pridobiti krupne izvoznike namirnica (Leukon, Kirena), pošto Atika nije kadra hraniti samu sebe⁹⁰; nužno je zadržati osnovne baze za obnovu ekspanzije prema zapadu i Peloponezu (Korint) odnosno prema severu (Tasos) i severoistoku (Bizantion). Tako su smatrali prvaci panatinske struje i tako treba činiti uprkos gubitaka pretrpljenih tokom 357—355; kritikujući bezvoljnost umerenih i naopaku ali opet nedovoljno ambicioznu agresivnost radikalnih, mladi Demosten je izgleda verovao u potpuni preporod Atine Prvog pomorskog saveza. Preostale aluzije u *Leptinu* na spoljnopolitička pitanja se uklapaju u ocrtani plan — na primer, pomen Hiosa (81), čije prijateljstvo valja ponovo zadobiti, očigledno zbog strateške važnosti ostrva među Sporadima, — osim aluzija na Persiju, koje osvetljavaju još jedan bitan aspekt panatinske spoljne politike. Na čuđenje modernih komentatora

⁸⁷ Bux, *RE* XII (1925) 2008 sqq. Pitonov slučaj je komplikovaniji, H. H., Schmitt, *ib.* XXIV (1963) 611 sqq.

⁸⁸ Plut. *Dion* 53, up. Diod. XVI 65, 1—2.

⁸⁹ Demostenov kontakt s peloponeskim političkim emigrantima se da nislutiti i iz pomena (lažnih) Megarana i Mesenjana u XX 131. — Isokrat izričito svedoči o nečem što bi se i inače dalo zaključiti: da je Timotej u svojoj spoljnoj politici naročitu pažnju pridavao gradovima i teritorijama koji su strateški značajni (XV 107 sq.).

⁹⁰ Up. K. Köster, *Die Lebensmittelversorgung der altgriechischen Polis*, Berlin 1939, 29 sqq. Stvar je bila neobično aktuelna oko 355, sudeći po Ksenofontovim *Poroi*, III 3—4; za njen spoljnopolitički aspekt uopšte, Arist. *Rhet.* I 4,11.

govora, Demosten citira Opšti mir Artakserksa II iz 386. u povoljnom kontekstu (60), i ne prećutkuje doprinos Persije atinskoj reafirmaciji posle knidske bitke (68). Takav stav je sačinjen od više elemenata. Politički razum je nalagao Atini, iscrpljenoj tek okončanim ratom, da ne ulazi u neprijateljstva s istočnom imperijom. Po svemu sudeći, analognu opreznost su pokazali Timotej i njegovi drugovi godinu dana ranije; godinu dana docnije, Demosten će nedvosmisleno istupiti protiv rata s Persijom u besedi *O simorijama*. Bilo je, međutim, i disonantnih gledišta među radikalnim političarima 354 (zbog njih je četrnaesta beseda i držana), kao i 356 (Haret je pred kraj te godine prešao u službu Artabaza, odmetnika od Artakserksa III). Pitanje odnosa prema Suzi, sledstveno, nije u Atini rešavano samo na osnovu nepristrasne procene prilika nego je zavisilo i od ličnih i stranačkih idiosinkrazija. Prirodno je uzeti da se Timotej, čiji je otac bio poznati prijatelj i dužnik persijskog dvora, i koji je sam 372. vojevao za Artakserksa II (*Ps. Dem. XLIX 22sq.*), izjasnio protiv rata na Persijance. Da li je takav jedan poduhvat ostavljao za docnije vreme, kad Atina bude dovoljno snažna? Mogućno je da jeste, ali nije verovatno. Stanovište Habrije kao pristalice egipatske nezavisnosti⁹¹ imalo bi biti drugačije no o tome ništa ne znamo. Zanimljivo je da ni Isokrat, prisni Timotejev prijatelj, čija je obuzetost ratom protiv Ahemenida nadahnula niz političkih spisa, nije uspeo da uveri panatinsku struju u preimućstva antipersijske orijentacije. Čini se da je Platonova škola i u ovoj tački presudno uticala na oblikovanje panatinskog programa⁹². Bliže je Platonovom shvatanju ujedinjenje Helade — pod atinskim voćtvom — nego osvajanje tuđe zemlje ili pokoravanje drugih naroda: politički problem Helade je unutrašnji problem, koji se ne rešava agresijom prema stranom svetu već introspekcijom⁹³. Možda nije obična slučajnost što se među Platonovim slušaocima nalazio i jedan persijski princ (*Diog. Laert. III 25*)^{93a}.

⁹¹ Diod. XV 29, 2 sq.; 92,3 i dr.; up. *FGrHist* 115 F 105.

⁹² Odnos Platona i Isokrata otvara više složenih pitanja. Njihove političke koncepcije su imale dosta zajedničkog (up. Dušanić, *Arkadski Savez IV veka*, 45. 186 nap. 106) ali je, ukupno uzev, filozof bio odaniji Atini od učitelja govornišva, i manje sklon da rešenje unutrašnjih teškoća Helade traži na površini događaja.

⁹³ Up. *Zakone*, 829 a: „Veoma je teško biti toliko jak da ne dozvoliš da ti drugi može naneti nepravdu. To se ipak savršeno može postići, ali samo onda ako postaneš besprekorno valjan. I državu očekuje to isto ako postane valjana; ako bude loša, onda je očekuje život ispunjen spoljašnjim i unutrašnjim ratovima“ (prevod A. Vilhara).

^{93a} Treba ipak stalno imati na umu okvire praktične politike: ako Timotej nije pomišljao na osvajački rat protiv istočnog suseda, on je svakako želeo da oslobodi sve Helene od persijskog jarma i bar oko 371. podupirao je centrifugalne pokrete satrapa, utoliko spremnije što se, izgleda, 372. razišao s Artakserksom (up. moj članak naveden gore, nap. 56). Nije isključeno da su Timotejevi odnosi s Artakserksovim sinom Ohom (vladao 358—338) bili dobri već i stoga što se ovaj bio sukobio s Tiribazom, velikim neprijateljem Konona, Atine i helenstva uopšte (Plut. *Artax.* 26—29; Iust. X 1.2).

*

Ostaje da se u perspektivi koju daju rezultati ovog članka ukratko raspravi i rekonstruiše početak Demostena kao državnika. Već smo na nizu razmatranih primera videli koliko je orijentacija jednog mladog političara u klasičnoj Atini zavisila od njegovog porekla i porodičnih veza. Nepovoljna je okolnost što nema dovoljno pouzdanih vesti o Demostenovom (istoimenom) ocu i daljim precima⁹⁴. Sigurno je da je stariji Demosten bio imućan proizvođač oružja (*Plut. Dem.* 4) ali neizvesno je da li je spadao u aristokratiju, kako tvrdi Teopomp (*FGrHist* 115 F 325), ili u srednji sloj Atinjana, kako je izgleda smatrao Eshin (III 171). Iako je izgubio oca vrlo rano i — zbog nesavesnosti staralaca — ostao lišen dobrog dela roditeljskog imanja, govornik je u finansijskom pogledu nastavio očevu liniju koncentrisanja sredstava u novac i pokretnine. Uspeo je da stekne i sam lepo bogatstvo, pri čemu je upotreba i zloupotreba političkog uticaja imala svoj udeo⁹⁵. Sociološki gledano, tip manufakture koju je držao njegov otac, i novčana a ne agrarna osnova njegovog sopstvenog bogatstva, u skladu su s ekspanzivnom spoljnom politikom Demostenovog programa.

Kada se i na koji način budući državnik približio Timotejevom krugu? O društvenim vezama Demostena starijeg se zna tako malo — najkrupnija od njih, ona s jednim strategom iz 360/59, ne kazuje nam gotovo ništa, zbog oskudnosti raspoloživih podataka o samom strategu⁹⁶ — da se ne sme isključiti mogućnost da je porodična tradicija igrala izvesnu ulogu u celoj stvari. Ipak je verovatnije da je Demosten stigao da panatinske stranke preko svog učitelja i Platonove Akademije. Govorništvo i pravo je, naime, studirao kod Iseja, koji je sam đak Isokratov (*Plut. Mor.* 839e) i posetilac Akademovog vrta⁹⁷; ambicioznog Isejevog mladića je Isokratova škola lako mogla odvesti do Timoteja, Platonova do Timoteja i Habrije. Kako je Demosten Iseju došao neposredno posle oropskog procesa 366/5 (*Plut. Dem.* 5)⁹⁸, učio je kod njega baš u vreme uspona Timotejeve stranke, okolnost koja donekle podržava našu pretpostavku o posredstvu Iseja, Isokrata i Platona u ostvarenju kontakta između Demostena i pristalica panatinskog smera.

Reč je o nečem što je više od pretpostavke. Tragovi Isokratovog uticaja u Demostenovom besedništvu, pa i ranim političkim kon-

⁹⁴ Davies, *op. cit.*, 113 sqq.

⁹⁵ *Ib.* 126 sqq.

⁹⁶ *Ib.* 121.

⁹⁷ Up. Dionys. Hal. *De Isaeo* 1: „saobraćao je s najboljim filozofima (svog vremena)“ (i s Platonom, po uobičajenom i očevidno tačnom tumačenju ovog sveđanstva).

⁹⁸ Anegdota o Demostenovom oduševljenju za Kalistratov govor na sudu 366. sumnjive je istoričnosti (up. A. S. Riginos, *Platonica*, Leiden 1976, 134 sq.). Ako se mladi Demosten i divio tada Kalistratovoj retorskoj veštini, njegovo divljenje ga nije odvelo među pristalice umerene politike.

cepcijama, već su zapaženi⁹⁹; o Demostenovom razumljivom interesovanju za znamenitog učitelja govornišva ima i neposrednih izvornih svedočanstva¹⁰⁰. Važniji za predmet ovog članka je Demostenov odnos prema Platonu. Nekoliko starih biografa ga izričito pominje kao Platonovog učenika, navod koji se danas po pravilu odbacuje¹⁰¹. Mali broj modernih naučnika sklonih da nađu jezgro istine u takvim tvrdnjama ne polazi od indicija o ličnim i političkim vezama dvojice ljudi nego od analize moguće inspiracije Platonom u Demostenovim shvatanjima o retorici i prirodi državničkog zadatka¹⁰². Takva analiza teško može dati rezultate prihvatljive za sve ali — s druge strane — ni antički podaci o Demostenu kao Platonovom đaku ne pružaju besprekornu polaznu tačku za istraživanje. Premda svedočanstva o Demostenovom školovanju u Akademiji nisu retkost, potiču od poznih pisaca sklonih izmišljanju. Podozrivost izazivaju i činjenice što izvori vezuju nemali broj atinskih političara sredine četvrtog veka za Akademiju¹⁰³ — nekিপut, izgleda, i zbog apologetskog stava prema Platonu optuživanom za kabinetsku izolovanost od javnog života (up. *Plut. Mor.* 1126cd) — i što splet odnosnih vesti sadrži istorijskih protivrečnosti, realnih ili prividnih. Tu složenu materiju valja ispitivati pažljivo i postepeno; zbog usredsređenja na filozofsku stranu Platonove aktivnosti, moderna nauka nije do kraja razumela Platona kao građanina Atine četvrtog veka. Za ovu priliku je dovoljno ukazati na dve okolnosti koje, uz indicije iznete u prethodnom poglavlju, potvrđuju da je Demosten bio zaista u dodiru s Akademijom, premda verovatno nikad nije predstavljao Platonovog učenika u pravom značenju reči. Jedna je postojanje pisma poznatog pod imenom peto Demostenovo pismo, o kojem je ovde bilo govora. Druga se tiče forme Demostenove besede *Protiv Leptina*. Već su antički kritičari podvukli uzdržanost i pažljivu eleganciju *Leptinovog* stila¹⁰⁴. Uz te osobine ide i delikatnost tona; „oblik polemike protiv Leptina nigde nije zahnut mržnjom, nego se strogo drži u granicama najboljeg društvenog ponašanja“, konstatuje savremeni čitalac, nalazeći u govoru čak „fina antički humanitet“ dostojan ranohelenističke psihološke drame¹⁰⁵. Ako nema snagu, vrelinu i uzbudljivu direktnost velikih Demostenovih beseda, *Leptin* je verovatno najlepše njegovo ostvarenje. Ipak on toliko

⁹⁹ Up. np. Jaeger, *Demosthenes*, 31 sqq. 210 sq.; *Lustrum* 14, 59; P. Wendland, *Isokrates und Demosthenes*, *GGN* 1910, 289-293.

¹⁰⁰ *Plut. Mor.* 844 b, up. 837 d.

¹⁰¹ Vidi, između mnogih radova koji se tiču ovog pitanja, Riginos, *op. cit.*, 135 sa nap. 57. Čak i G. C. Field, koji je uglavnom dobro razumeo Platonov odnos prema savremenima, piše (*Plato and his Contemporaries*, London 1967, 44): „Most of the stories in later writers about the association of this or that famous man — Demosthenes, for instance — with Plato bear the mark of mere gossip“.

¹⁰² *Lustrum* 14, 46 sq.

¹⁰³ Eshina (Fotije, *Bibl. cod.* 61), Likurga (Diog. Laert. III 46), Hiperida (*ib.*), Fokiona (*Plut. Phoc.*).

¹⁰⁴ Dionys. *Ad Amm.* I 4; Cic. *Or.* 111.

¹⁰⁵ M. N. Đurić, *Istorija helenske književnosti*², Beograd 1972, 627; up. Jaeger, *Demosthenes*, 65—68.

odudara od Demostenove strastvene ličnosti reflektovane u Demostenovom potonjem besedništvu da se mora uzeti kao proizvod spoljnog uticaja i svesnog saobražavanja idealu koji protivreči pravoj Demostenovoj prirodi. Takav aristokratizam mišljenja i ponašanja kakav je hteo dostići *Leptinom* Demosten je morao videti kod Platona i plemićkih državnika okupljenih oko Akademije. Dovoljno je setiti se ismevanja kojem je tadašnja atička komedija izložila mlade političare Platonovog kruga zbog takta — afektiranog, u popularnom mišljenju — kojim su istupali u eklesiji¹⁰⁶ pa da se nasluti poreklo Demostenovih društvenih uzora u poznim šezdesetim i ranim pedesetim godinama četvrtog stoleća¹⁰⁷.

Demostenovo opredeljenje za panatinsku struju potpuno objašnjava njegovu stranačku orijentaciju, spoljnopolitički i unutrašnjepolitički program sve do, otprilike, 351. godine. Istupanje protiv radikalnih u ličnim (XX: Aristofont, Leodamant; XXII i XXIV: Androtion, Timokrat) i načelnim (XIV: Haret i problem rata s Persijom) stvarima 355—353. jedva da je upadljivije od istupanja protiv umerenih. Stoga je neopravdano smatrati, kako se pretežno čini, da je oštrica *Leptinovih* personalija jednosmerna, uperena iz tabora Eubulovih ljudi protiv Aristofontove i Haretove grupe. Ako je pomen Eubula i Ebulovog starijeg istomišljenika Diofanta u *Leptinu* (38) neutralan, bar prividno, napad na njihovu finansijsku politiku (*Androtion*, *Leptin*, *O simorijama*) i na njihove pristalice kakav je sam Leptin nedvosmislen je. Spoljnopolitička pasivnost umerenih se implicitno i principijelno kritikuje u *Leptinu* i govoru *O simorijama*, eksplicitno i konkretno, povodom jednog aktuelnog događaja, u *Megalopolitima* (druga polovina 353). Tu se ne samo osporava filolakonski program neangažovanja na Peloponezu, kojeg su se držali umereni oko Kalistrata (11—12) — osporavanje pogađa Eubula, zbog njegove veze, preko Diofanta¹⁰⁸, s umerenim sedamdesetih i šezdesetih godina — nego i otvoreno predlaže intervencija u korist ugroženih neprijatelja Sparte na Poluostrvu. Očevidan je kontinuitet takve politike s Timotejevom peloponeskom politikom; Demosten će nju zastupati i docnije, svojim diplomatskim misijama kod Arkađana i suseda 344, 342, 341/0. i 322. godine¹⁰⁹. U dvema besedama iz 352—351, *Prvoj Filipici* i besedi *Za slobodu Rođana*, Demosten je ne manje odlučan pobornik oružanog otpora stranom elementu koji ugrožava helenstvo, demokratiju i atinske interese (Makedonija, Karija). Reč posvećena Rođanima (druga polovina 352), nešto ranija od *Prve Filipike* (zima 352/1), još uvek odražava izvesnu privrženost panatinskoj liniji: Rodos je mesto gde

¹⁰⁶ T. B. L. Webster, *Studies in Later Greek Comedy*², Manchester 1970, 51.

¹⁰⁷ Ton beseda napisanih u tome periodu za druge ljude — treba stalno imali u vidu da je Demosten *Leptina* sam govorio, umesto maloletnog Ktesipa, pred helejom — drugačiji je, i znatno grublji; logograf je morao da ga prilagodi ličnostima i vrsti procesa za koje je radio.

¹⁰⁸ Up. Cawkwell, *loc. cit.*, 48; Sealey, *JHS* 75, 79 sq.

¹⁰⁹ Dušanić, *Arkađski Savez IV veka*, 133 sq.

su Konon i njegov sin imali puno prijatelja, i deveti odeljak govora pominje s odobravanjem jednu Timotejevu odluku iz kompleksa atinsko-persijskih odnosa sučeljenih na problemu Sporada.

Preokret u Demostenovoj orijentaciji se pokazao s proleća 351. g.¹¹⁰ Govor *O sintaksiji* ostaje pri kritičkom stavu prema Eubulu (30) i umerenim, stavu koji Demosten neće bitno menjati celog života. Promena se oseća na drugoj strani, u radikalizovanju besednikovih koncepcija. Prvi put u svojoj karijeri je Demosten naveo primer javne delatnosti Timoteja, Habrije i Ifikrata kao ilustraciju jedne negativne tendencije u evoluciji atinskog državnog života, jačanja individualnog na račun kolektivnog duha (22). Takva ocena je značila načelno raskidanje sa suštinom panatinskog pokreta, obeleženog izvesnim aristokratskim duhom agonalnosti. Uz ovu ocenu idu i drugi znaci približavanja radikalnom političkom mentalitetu. Atinske vojskovođe i demagozi se moraju od gospodara demosa učiniti njegovim slugom, kao što su bili u srećnom vremenu Delsko-atičke lige (31). Samopoštovanje atinskog naroda valja obnoviti ne samo time što će se osposobiti za odricanje i rat, nego i time što će se uzdržati od davanja preteranih počasti svojim istaknutim sagrađanima i strancima koji mu čine usluge (22—24). Osuđujući naviku da se prvim dižu bronzane statue, drugim daje počasno građansko pravo u prestonici Helade (up. 35), Demosten je posredno udario na Timoteja i njegove pristalice: iz *Leptina* smo saznali da je postavljanje kipova Kononu, Habriji i Timoteju uvelo taj običaj u Atinu četvrtog veka, kao što je to bilo slučaj i sa podarenjima atičkog civiteta strancima u Timotejevoj i Ifikratovoj službi. Ideje *Leptina* se modifikuju i na pitanju odnosa prema članovima Drugog saveza. Još uvek je neosporno da saveznike treba štiti od nasilja nekih atinskih stratega (6), ali trošenje savezničkog novca na atinske potrebe se uzima za normalnu stvar (4, up. 26). Rečenica dvadeset i sedmog odeljka o „tim istim saveznicima, koje smo stekli u ratu a sad ih gubimo u miru“ kao da stavlja u sumnju opravdanost miroljubivog razrešenja Savezničkog rata. Međutim, 356. i 355. godine za mirnu soluciju su bili Timotej sa istomišljenicima u koje se brojao i Demosten, za nastavak neprijateljstva njihovi opONENTI skloni kolektivizmu i radikalnoj hegemoniji Atine, baš u duhu politike koju zastupa govor *O sintaksiji*.

Jednom otpočela, Demostenova evolucija prema radikalizmu je napredovala bez приметnijih zaokreta. Njeno dejstvo se više ne oseća toliko u Demostenovom odnosu prema programu pokojnog Timoteja i Pomorskoj ligi — pitanjima koja su na početku druge polovine veka postala neaktuelna ili nedovoljno aktuelna — već u finansijskim koncepcijama¹¹¹, kritici individualizma u javnom životu, udaljenju

¹¹⁰ Za hronolški problem IV i XV besede v. Sealey, *RÉG* 68, 82 sqq.; *Lustrum* 14, 59 sq. U sporu oko autentičnosti i vremena nastanka XIII besede (up. npr. Jaeger, *Demosthenes*, 234 sq. nap. 24), ja se držim teze po kojoj se radi o genuinom Demostenovom sastavu, iz prve polovine 351 (up. *Lustrum* 14, 57).

¹¹¹ Predlagače npr. da se teret trijerarhije proporcionalno prebaci na 30 najbogatijih građana (XVIII 102—104, i dr.).

od aristokratskih i približavanju narodskim političarima¹¹², zaoštrenju metoda borbe sa spoljnim neprijateljima i unutrašnjim protivnicima, intenziviranju tona lične netrpeljivosti u besedama pred skupštinom. Dužni smo stoga potražiti objašnjenje za ovu trajnu i višestruku transformaciju Demostenovog stava.

Nesumnjivo je, na prvom mestu, delovanje objektivnih činilaca. Panatinska politika je mogla imati smisla u vreme kad je Drugi savez postojao kao jak nadpolisni organizam; bez Saveza, jedan idealni panatinski program bio bi tako skup i nepopularan u samoj Atini da bi bio isključen iz sfere realne politike. Nakon mira iz 355, međutim, Liga se redukovala do beznačajnosti, i Atinjani su pokazivali malo volje i snage da se založe za njenu obnovu. Na drugoj strani, simptomi umora i mlitavosti među Demostenovim zemljacima ispoljavali su se u strašnom kontrastu prema makedonskoj opasnosti, koje Demosten postaje potpuno svestan oko 351. Otud je Demosten morao shvatiti neophodnost izvesnog kolektivizma za oživiljenje nacionalnog elana, kao i prvenstvo, po važnosti, odbrambenih mera protiv Filipa nad naporima za reafirmaciju Saveza. Opšte rečeno, stvari su se svodile na bilans atinskih potencijala oko 350, i taj je bio nepovoljan, u privrednom, populacijskom i moralnom pogledu.

Na stranačkom i društvenom planu, Demostena je nakon smrti Habrije, Timoteja i Ifikrata malo šta vezivalo za aristokratiju i panatinske krugove. Platon se pred kraj života (+347) posvetio pisanju *Zakona*, koji ostavljaju idealni grad bez pravih kontakata sa spoljnim svetom. Čini se da se stari filozof, posle dugotrajne ambivalencije u pogledu atinskog zadatka u opštegrčkim relacijama, opredelio za načelo polisne izolovanosti. Rascep u okviru same Akademije c.350—320. na filomakedonce i antimakedonce, koji možda odražava i ranije Platonovo kolebanje između ekstrovertnih i introvertnih usmeravanja atinske politike, lišio je Akademiju jednog dela njenog uticaja na javne poslove. Zatim, kao da Demosten nije imao drugog dodira s atinskim kolenovićima nego onog preko Platonove škole. Aristokratija okrenuta prema moru, koja je činila vrh panatinskog pokreta, proredila se zbog silaska s pozornice tvoraca Drugog saveza i opadanja probitačnosti pomorske orijentacije u krizi ove federalne države. Atinsko plemstvo se grupisalo oko Eubula i ulaganja u zemljišni posed (XIII 30), kao dodirne tačke staleških interesa umerenih i konzervativnih. Stranačka konstelacija na početku treće četvrtine stoleća se pojednostavljuje, ali nije stigla do dihotomije koju reflektuje Antipatrova reforma iz 322. Siromašno stanovništvo samog grada je još verovalo u koristi od aktivne spoljne politike, i Demosten se sve više obraća toj komponenti svog polisa.

¹¹² 343. Demosten se zalagao za Hareta (XIX 332); 341. povoljno je pomeno i Hareta i Aristofonta (VIII 30). Nije u pravu Romilly (*loc. cit.*, 331 nap. 2) kad tvrdi da je pomen Hareta već u govoru *Protiv Aristokrata* (XXIII 173, up. 178), iz 352/1. (preciznije: iz prve polovine 351?), prijateljski intoniran, ali se *Aristokrat* u nekim tačkama zaista približava idejama *Sintaksije*, i verovatno je da su dve besede držane u kratkom ramaku.

Najzad, ne sme se zaboraviti ni mogućnost subjektivnih razloga za Demostenovu dosta naglu preorijentaciju. U sociološki rigidnoj shemi, koja bi računala s Demostenovim neplemićkim poreklom, vraćanje sina jednog imućnog proizvođača oružja, i samog bogatog u pokretinama i novcu, radikalnoj spoljnoj politici izgledalo bi prirodan, gotovo neizbežan postupak. Ne mislim, ipak, da bi takvo objašnjenje bilo srećno ili potrebno. Više pažnje bi trebalo pokloniti impulsivnom Demostenovom karakteru, koji je zbog sukoba s tutorima u mladosti postao još osetljiviji¹¹³ i koji ga je zbog stalnih neuspeha u eklesiji do c. 342. gurao u sve oštriju opoziciju prema Eubulovoj vladi. Ostaju kao mogućan faktor i lična razmimoilažanja s nekadašnjim političkim prijateljima, kakav je Fokion¹¹⁴, iako se danas malo zna o toj strani Demostenovog života oko 350. Međutim, bez obzira na sav zamah tih promena u Demostenovom ponašanju, izboru društvene sredine i političkom programu započetih posle, otprilike, pet godina aktivne saradnje s panatinskim krugom, vreme njegove političke mladosti bilo je presudno za formiranje jedne dominantne crte u Demostenovoj ličnosti atinskog državnika. On se identifikovao s radikalnom strujom u svim objektivno važnim tačkama i privatno je pristajao na neke kompromise u tradiciji atinskog radikalizma, ali nikad nije prihvatio pragmatičnost svojih novih istomišljenika. Slava Atine i njena obaveza da vaspitava Heladu i bori se za nju ostaće Demostenova misao vodilja sve do njegove smrti, na kraju poslednjeg rata za slobodu polisa.

Beograd.

S. Dušanić.

S u m m a r y:

Slobodan Dušanić: THE POLITICAL BACKGROUND OF DEMOSTHENES' SPEECH AGAINST LEPTINES

It is commonly believed now (cf. note 2 in the Serbian text) that the groups of politicians in fourth-century Athens had no permanent programmes. This cannot be true, in essence, though, of course, there were no parties in the modern sense. During the seventies and sixties, Callistratus pursued a policy which could be labelled moderate, and Timotheus the policy of the leadership of Athens, which could be labelled the Pan-Athenian. About 362, a radical party re-emerges (Chares, the old Aristophon *et alii*) which is socially, psychologically and politically ana-

¹¹³ Što je Beloch, *op. cit.*, 183, opravdano podvukao. Izraženo je i mišljenje da je Demostenovoj plahovitog iracionalnosti doprinelo skitsko poreklo njegove majke (Kichle, *loc. cit.*); međutim, jako je sumnjivo da je Kleobula imala skitske krvi (Davies, *op. cit.*, 121 sq.).

¹¹⁴ Ovaj član Akademije i Habrijin nekadašnji saradnik je oko 349. vodio jedan pohod na Eubeju, protiv kojeg se Demosten izjasnio uprkos oštrog protivljenja javnog mnjenja, V 5 (up. Th. Lenschau, *RE* XX, 1941, 460 sq.; Gehrke, *op. cit.*, 32 sqq.); nije isključeno da je ova afera reflektovala i neki prethodni sukob Demostenov s Fokionom (up. npr. Plut. *Mor.* 188a). — Analogno dejstvo je mogao imati i Demostenov razlaz s izvesnim Kratinom (XXI 132), ako Kratina identifikujemo s Timotejevim bratom o kojem piše Platon, *Ep.* XIII 363 a 1 (identifikaciju podržava i komentar F. Novotný-ja *ad loc.*).

logous to Cleon's radicals. This party trichotomy is probably reflected in the anachronic comment of the *Athenaion Politeia* 13 on the social orientation of the Pe-dieis, Paralioi and Diakrioi.

Demosthenes' political attitude during the later fifties of the fourth century has remained somewhat difficult to define. The prevailing opinion is that he followed Eubulus (note 53), though his insistence upon the strengthening of the fleet and army in *On the Symmories* (354/3 B.C.) is hardly compatible with such an attribution. Also, as a rule, the speech *Against Leptines* (XX, from the second half of 355) is considered to have no political tendency except of that of a personal attack on Eubulus' enemies such as Aristophon. On close analysis, however, *Against Leptines* is in several ways programmatical, favouring the revival of a Pan-Athenian policy. This, in its turn, supports the indications that Demosthenes belonged to Timotheus' circle c. 355.

To begin with the prosopographical details. Two heroes of the speech, Chabrias and Conon, greatly contributed to the Second Confederation, the former to its founding, the latter in preparing its foundation. Conon's fame was so closely associated with Timotheus' that the references to Conon must have made the heliasts automatically think of his son, e.g. in the chapter on Conon's statue (a statue of Timotheus had been erected there too, cf. Corn. Nep. XIII 2, 3 : *sic iuxta posita recens filii statua veterem patris renovavit memoriam*), XX 70. A number of explicit or implicit allusions to Timotheus in *Against Leptines* and two other speeches of 355—353 (XX 84; XXII 70, XXIV 180, on Euboea) show that A. Schaefer (*Demosthenes*² I, 362f. 415f.) was right in assuming a connection between the orator and the general. Though it seems that there was not much love lost between Chabrias and Timotheus during the late seventies and earlier sixties of the century, they may have politically collaborated after c. 366/5; Plato's Academy, which stood behind many actions of the Pan-Athenian party (S. Dušanić, *Chiron*, 8, 1978, 72 ff.), may have served them as a point of contact (Chabrias and Timotheus are mentioned by Aristotle's *Vita Marciana* 12 as Plato's relatives and supporters in public matters). On the other hand, the attitudes of Demosthenes' opponents c. 355—351 are politically significant too. Leptines and, probably, Cephisodotus were moderates in the line of Callistratus, the prosecutor of Timotheus in 373 (the moderate continuity from Callistratus to Eubulus explains Diophantus' role in Eubulus' group). Aristophon, Leodamas and, in some respects, Androtion with Timocrates represented the radical party. This polarization corresponds to the differences of programme between the Pan-Athenians and, on two opposing sides, radicals and the moderates.

In financial matters (cf. Schaefer, *Demosthenes*² I, 179f.), Demosthenes attacked the measures aimed at economizing, detrimental for an ambitious foreign policy (XX, XXII, XXIV), as well as the policy of concentrating the burden of trierarchy upon the very richest citizens (XIV 16—20). The former point was anti-moderate, the latter anti-radical: a wholly understandable position for a member of the aristocratic Pan-Athenian party. Thence the apparent contradiction of his attitude in the early speeches; it cannot be understood if the then political scene of Athens is seen from the perspective of only two tendencies, towards peace and war. The same holds for Demosthenes' protest against both the pro-Spartan oligarchical ideas (cf. Isocrates' *Areopagiticus*) and the pro-Theban collectivism (Aristophon *et al.*), XX 108ff.

The examples of Athens' foreign benefactors dealt with in *Against Leptines* are variously instructive. First, they are concerned with the states, or individuals from the states, that are of vital importance for Athens' safety and a restauration of the Maritime League (corn trade [cf. Xenophon's *Poroi* III 3—4]: Leucon and, implicitly, Epicerdes; strategical points: Corinth, for the Peloponnese; Thasos, for the Thracian coast; Byzantium). Second, they reflect personal connections of the Pan-Athenians: Chabrias' with Cyrene (Dušanić, *Chiron*, 8, 1978, 75 f.), Timotheus' with Corinth and the Peloponnese (cf. Diod. XIV 84 [Conon]; Isocr. XV 108sq.; Ps. Dem. XLIX 13), and probably with Leucon (via Isocrates?, cf. Isoc. XVII 10 [Philomelus]; for Demosthenes cf. Din. I 43). Demosthenes himself had an influential friend in Corinth (Heracleodorus of his fifth letter, the content of which at least seems authentic). Third, they illustrate the contribution of Plato's

Academy to the Pan-Athenian external relations (on the case of Cyrene, Dušanić, *Chiron* 8, 1978, 72 ff.; on that of Thasos, Plato's *Eleventh Epistle*; on the legislators from the Academy intervening in the Peloponnese c. 371, Dušanić, *The Arcadian League of the Fourth Century*, 288f. 342ff. and *Rec. trav. Fac. de phil. Belgrade* XI-1, 1970, 61ff.). Heracleodorus himself seems to have been acquainted with Plato's learning, and there was at least one politician of Byzantium, Leon, in contact with the Academy and Demosthenes. Fourth, they imply the existence of expansive plans not only different in methods (generally mild and frequently consisting of winning over the allies through the agency of personal friends) from those of the radicals, but also more ambitious in scope. These plans included the Peloponnese (which lay outside the sphere of interest of the radicals, who as a popular party were orientated to the sea only) and probably Syracuse (to which Corinth and the Academy were the keys, cf. XX 162). As for Persia, two references to it in favourable contexts (XX 60,68) recall of Conon's and Timotheus' friendly relations with the eastern empire, and Demosthenes' own plea, independent of Eubulus' programme, for a peaceful policy in 353 (XIV).

It may be conjectured that Demosthenes approached Timotheus and Chabrias in the later sixties, through the Academy (and the former also through Isocrates' school?), with which his teacher, Isaeus, maintained certain connections. It is likely therefore to be a kernel of truth in the data that Demosthenes was a pupil of Plato; the testimony of Demosthenes' fifth letter is especially interesting in that respect. Even the discreet elegance and fine tact of the speech *Against Leptines* seem to have been due to the influence of the Academy and the Pan-Athenians. His Pan-Athenian orientation was subsequently radicalized (XIII, of 351, is indicative of the change), under the pressure of the Athenian crisis following the Social War and perhaps some personal vicissitudes, but his unwaveringly idealistic patriotism reflects his political beginning among the nobles to whom Athens was indebted for its recovery in the nineties to seventies of the fourth century.